

LUNDS UNIVERSITET

Socialhögskolan

SOL 065 VT:06

BARN TILL ALKOHOLMISSBRUKARE

- en studie av barnens uppväxtvillkor och det
sociala nätverkets betydelse

Författare: Ingela Jansson

Åsa Malmberg

Handledare: Joakim Thelander

Abstract

Our purpose with this paper was to examine what effect a parent's drinking problem can have for the children in the family. A combination of literature study and qualitative interview analysis was used. The most important research questions were: How do the parent's problems affect the child? In what ways can the social network around the child help it to develop normally despite problems in the home environment?

To what extent a parent's drinking problem affects a child depends on many different factors. Based on earlier research and interview data we drew the conclusion that growing up in a family where a parent has a drinking problem has a negative effect on all children. Some children show symptoms during their childhood by being aggressive or avoiding social contacts, for others the problems of their childhood starts to show only when they have their own children. By using different survival strategies the child can manage getting trough the childhood without unveiling to anyone what is happening at home. The most important thing for these children to do well is to have another adult person that they trust and can talk to.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	5
1. INLEDNING	6
1.1 Problemformulering	6
1.2 Syfte och frågor	6
1.3 Metod	7
1.3.1 Reliabilitet och validitet	8
1.3.2 Urval och avgränsning	9
1.3.3 Undersökningens tillvägagångssätt	10
1.3.4 Etiskt förhållningssätt.....	10
1.4 Fortsatt framställning	11
2. TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	12
2.1 Begrepp	12
2.2 Systemteori	12
2.2.1 Utvecklings- och socialekologi	14
3. BAKGRUNDSFAKTA	16
3.1 Introduktion till ämnet	17
3.2 Barns utveckling	17
3.3 Barns behov och föräldrars omsorgsförmåga	18
3.3.1 Barns grundläggande psykologiska behov	18
3.3.2 Föräldrars omsorgsförmåga.....	20
3.3.3 Funktionella och dysfunktionella familjer	21
3.4 Alkoholens påverkan på människan	21
4. TIDIGARE FORSKNING	22
4.1 Alkoholens påverkan på barnet	22
4.1.1 Föräldraförmågan	23
4.1.2 Omsorgssvikt.....	24
4.1.3 Avsaknad av närhet, trygghet och förutsägbarhet.....	25
4.1.4 Isolering av familjen.....	26
4.1.5 Familjehemligheten	26
4.1.6 Utvecklande av överlevnadsstrategier och roller	27
4.1.7 Skuld och skam	28
4.1.8 Förnekandet av egna känslor.....	29
4.1.9 Flyktmekanismer	30
4.1.10 Barn i riskzon	30
4.1.11 Motståndskraftiga barn och skyddande faktorer	31
4.2 Det sociala nätverkets betydelse	33
4.2.1 Familj, släkt, vänner och betydelsefulla andra	33
4.2.2 Barns behov av hjälp	34
4.2.3 Myndigheternas insatser.....	34
4.2.4 Barngrupper.....	35
5. REDOVISNING AV INTERVJUER	36
5.1 Barns uppväxtmiljö	37
5.1.1 Föräldrars omsorgsförmåga.....	38
5.1.2 Avsaknad av närhet, trygghet och förutsägbarhet.....	39
5.1.3 Överlevnadsstrategier, roller och förnekandet av egna känslor	40

5.1.4 Familjehemligheten förknippad med skuld och skam.....	41
5.1.5 Motståndskraftiga barn och det sociala nätverkets betydelse	42
5.2 Barns behov av hjälp.....	44
5.2.1 Betydelsen av att få prata om sin situation.....	44
5.2.2 Barngruppsverksamhet och samtal.....	45
6. AVSLUTNING	46
6.1 Sammanfattning	46
6.2 Slutdiskussion	47
7. KÄLLFÖRTECKNING	50
Bilaga 1	52
Bilaga 2	53

FÖRORD

Vi vill först och främst tacka Alf, Cecilia, Jan, Lillemor, Kristina, Kent och Lotta som varit så snälla och ställt upp på våra intervjuer och bidragit till mycket ny och intressant kunskap. Ett särskilt stort tack vill vi rikta till vår hjälpsamma handledare Joakim Thelander som hjälpt oss vara hårda och kritiska mot oss själva och kommit med många användbara tips.

Stort tack till alla de människor som gjort det möjligt att genomföra denna uppsats, Fredrik som fått leva i ett kaosartat hem och lite tid med sin sambo, Rambo som fått bo ifrån sin matte så mycket och alla de personer som hjälpt oss genom att korrekturläsa vårt material.

Slutligen vill vi tacka varandra för ett gott samarbete och för att vi stått ut med varandra under denna intensiva period.

Stort tack!

Ingela och Åsa

1. INLEDNING

1.1 Problemformulering

I samhället idag diskuteras mycket kring begrepp som barns bästa och barns behov. Det är tydligt definierat i Barnkonventionen att barn har behov av vissa specifika faktorer för att kunna utvecklas. Förutom de mest grundläggande behoven av mat, vatten med mera, har barn ett stort behov av sociala faktorer som närhet, trygghet, tillgivenhet och uppskattning (UD-info, 2003).

10-15 procent av barnen i Sverige växer idag upp i familjer där det förekommer missbruk, endast ett fåtal av dem är kända inom socialtjänsten. Att växa upp i en missbruksmiljö kan få stora konsekvenser för ett barn. En stor del av litteraturen kring barn som växer upp i missbruksmiljöer beskriver familjen som destruktiv. Vardagen för barnen är präglad av otrygghet, oro och rädsla. Hur stora konsekvenser missbruket i familjen får för barnet verkar vara ett resultat av både genetiska och sociala faktorer (Bengtsson & Gavelin, 2004).

Vi har valt att inrikta oss på barn i familjer med alkoholmissbruk eftersom alkohol är naturligt i samhället till skillnad från narkotika. Alkohol är accepterat i det svenska samhället och det kan vara svårt att uppfatta att det överhuvudtaget förekommer ett missbruk. Den målgrupp vi valt att inrikta oss på är i första hand yngre barn som i högre grad är beroende av vuxna för att kunna utvecklas. Vi har valt att arbeta utifrån problemformuleringen: *Hur påverkar den sociala uppväxtmiljön barn som lever i familjer med alkoholmissbruk?*

1.2 Syfte och frågor

Vårt syfte är att undersöka hur barn påverkas av att växa upp med alkoholmissbrukande föräldrar. Vi är även intresserade av det sociala nätverkets betydelse och varför vissa barn verkar klara sig bättre än andra.

Frågor:

- Hur kommer det sig att vissa barn klarar sig bättre än andra?
- Vilka överlevnadsstrategier kan barnen utveckla?
- Vilka brister i omsorgen om barnet kan föräldrarnas missbruk medföra?

- Hur påverkar det sociala nätverket barnets uppväxt i en missbruksfamilj (alkoholmissbruk)?
- Vilken hjälp kan dessa barn behöva?

1.3 Metod

Vi har valt att angripa vår forskningsfråga med hjälp av kvalitativ metod kombinerat med litteraturstudier. Vår uppfattning är att denna metod lämpar sig bäst för att belysa vårt problemområde, dels för att det redan finns mycket forskning och mycket litteratur kring barn i missbruksmiljöer och dels för att vi ville komma mer på djupet. I uppsatsen har vi använt oss av den redan befintliga litteraturen och jämfört och ställt denna i relation till den information vi fått genom våra kvalitativa intervjuer. På så sätt hoppades vi kunna koppla samman teori och tidigare forskning till den verklighet som intervjupersonerna beskriver.

Den litteratur vi använt oss av har varit omfattande. Det har varit mycket svårt att hitta de originalkällor som författarna hänvisat till då denna litteratur ofta varit gammal. Detta har medfört att vi i vår text har fått använda oss av en del andrahandskällor för att kunna inhämta den kunskapen och tidigare forskning som gjorts inom detta område.

Holme & Solvang (1997) beskriver innehållet i den kvalitativa metoden som en metod som går på djupet och får rikligt med information från få undersökningsenheter. Metoden är följsam och eftersträvar bästa möjliga återgivning av den kvalitativa variationen, intresserar sig för sammanhang och strukturer och har en närhet till det som undersöks. Att vi inte har valt att arbeta utifrån den kvantitativa metoden beror till största del på att vi inte tror att vi kommer att kunna få ut bästa möjliga information kring det vi söker. Den kvantitativa metoden går mer på bredden och intresserar sig mer för det gemensamma, genomsnittliga eller representativa och är mer intresserad av åtskilda variabler. Ofta har den kvantitativa metoden en systematisk och strukturerad observationsform med exempelvis enkäter med fasta svarsalternativ. Med den kvalitativa metodens hjälp har vi använt oss av ostrukturerade intervjuer och en intervjumall utan fasta frågor eller svarsalternativ. På detta sätt hoppades vi kunna få fram det säregna, unika och det som avviker mellan teori och praktik (ibid.).

Den kvalitativa metoden koncentrerar sig på få enheter då angreppssättet innebär en intensiv studie av varje enskild undersökningsenhet. Det har därför inte blivit aktuellt med en stor mängd intervjuer då tiden varit knapp och vår studie inte enbart koncentrerar sig på det

material vi fått från våra respondenter. Eftersom vi kombinerat våra kvalitativa intervjuer med litteraturstudier har vi varit tvungna att begränsa antalet intervjupersoner för att få tiden att räcka till. Med för många intervjuer kan materialet bli svårt att hantera. Därför har vi begränsat oss till sju intervjuer på vardera ca 60 minuter. Skulle det ha visat sig att materialet inte blivit tillräckligt är den kvalitativa metoden så flexibel att vi hade kunnat gå tillbaka för mer information eller till och med genomfört fler intervjuer (Holme & Solvang, 1997).

Fördelarna med en kvalitativ metod är att den visar totalsituationen, en helhetsbild som gör det möjligt att öka förståelsen för sociala processer och sammanhang samtidigt som den förmedlar en bättre uppfattning av den enskildes livssituation. Styrkan i den kvalitativa intervjun är att undersökningssituationen liknar en vardaglig situation, ett vanligt samtal. Detta medför att vi som forskare utövar minst styrning och låter undersökningssituationen få påverka samtalets utveckling. Till vår hjälp har vi använt oss av en intervjuguide som stöd, detta för att försäkra att intervjun täckt in de områden vi valt att inrikta oss på. Vi har under intervjuerna använt oss av en bandspelare för att kunna koncentrera oss helhjärtat på intervjun (Holme & Solvang, 1997). Vid kvalitativ bearbetning använder man sig oftast av ett textmaterial (Patel & Davidsson, 1994) och för att ha ett bra textunderlag har vi transkriberat våra intervjuer för att få en text som vi kunnat arbeta med under analysen.

1.3.1 Reliabilitet och validitet

Då den kvalitativa metoden präglas av flexibilitet är det möjligt att ändra upplägget på studien under själva genomförandet av undersökningen. Forskaren kan till exempel närma sig de olika undersökningssituationerna på olika sätt liksom variera vilka frågor han vill ställa och ordningsföljden på dessa. Det finns dock några svagheter med att metoden är flexibel, det blir nämligen svårt att jämföra information från de olika enheterna (Holme & Solvang, 1997). Detta leder oss in på begreppen *reliabilitet* och *validitet*.

Det är viktigt att återge så riktig bild som möjligt av vad som skett och sagts under intervjuerna. Vi har i vår uppsats strävat efter att vara så objektiva som möjligt i vår beskrivning av det som ägt rum. Till vår hjälp använder vi oss av direkta citat som visar på individens egna uttryckssätt för att våra läsare ska kunna få bästa möjliga förståelse (Holme & Solvang, 1997). Eftersom vi använt oss av bandspelare har vi haft möjligheten att lyssna på intervjuerna flera gånger för att kunna försäkra oss om att vi har uppfattat allt korrekt. Detta ökar enligt Patel och Davidson (1994) tillförlitligheten vilket också förstärks av att vi varit två

under intervjuerna (ibid.). *Reliabiliteten* är viktig och syftar till att se hur tillförlitlig den insamlade informationen är. I och med att den kvalitativa studiens syfte är att öka förståelsen för vissa faktorer medför detta att den statistiska representativiteten inte kommer i fokus (Holme & Solvang, 1997). Undersökningens reliabilitet inte är den högsta. Då vi har använt oss av temainriktade intervjuer där intervjupersonerna fritt fått berätta och i stort låtit intervjun ha sin egen gång, ser intervjuerna väldigt olika ut. Intervjuerna har inte haft samma struktur och vi har inte ställt exakt samma frågor till alla våra intervjupersoner. Istället har det varit intresset hos intervjupersonen som styr intervjugången. Vi valde att inte strukturera upp våra frågor och var medvetna om att reliabiliteten skulle påverkas. Det hade med största sannolikhet inte blivit samma resultat om någon annan utfört intervjuerna. Samtidigt tror vi att den kvalitativa intervjumetoden gett oss högre *validitet* i vårt insamlade material än om vi genomfört en kvantitativ undersökning med fasta svarsalternativ.

Att informationen har god *validitet* innebär att informationen är giltig, att den avspeglar det som vi är intresserade av att undersöka. Enligt Holme & Solvang (1997) är det lättare att få hög validitet då man använder sig av kvalitativa undersökningar vilket beror på att vi får en större närhet till det eller den som studeras. Vi har möjlighet att fråga en gång till om vi inte förstod vilket även intervjupersonen har, således ökar förståelsen och giltigheten i informationen. Problemet med de kvalitativa intervjuerna kan vara att vi som forskare tolkar situationen felaktigt eller så kan den närhet som uppstår mellan forskare och intervjupersonen bygga upp förväntningar hos båda parter som medför att intervjupersonen beter sig annorlunda än i vanliga fall (ibid.). Vår uppfattning är att detta inte varit ett problem för oss då vi varit ute efter intervjupersonernas yrkesmässiga erfarenheter och observationer i deras möte med barn som växer upp i missbruksmiljöer. Vår uppfattning är att den kvalitativa metoden gett oss möjlighet att få svar på våra frågor då vi kunnat föra en djupare diskussion med intervjupersonerna.

1.3.2 Urval och avgränsning

Syftet med kvalitativa intervjuer är att öka informationsvärdet och få en djupare och mer fullständig uppfattning av det som studeras. Urvalet av intervjupersoner har därför en stor betydelse för undersökningen. Hade vi genom vårt urval fått ”fel” personer skulle detta kunna innebära att undersökningen inte gav oss den kunskap vi sökte (Holme & Solvang, 1997).

Vårt urval har inte varit slumpmässigt eftersom vi valt att intervjua en bestämd yrkesgrupp och själva styrt vem vi velat intervjua. Vi kontaktade intervjupersonerna via socialtjänsten i en mindre, en mellan och en större kommun utifrån ett såkallat bekvämlighetsurval. Enligt Holme & Solvang, (1997) kan aldrig urvalet vid kvalitativa intervjuer vara slumpmässigt i statistisk bemärkelse då det är viktigt att välja intervjupersoner efter speciella kriterier för att kunna få svar på de frågor man är intresserad av att studera. Urvalet görs utifrån den förförståelse, de förteorier och de förutfattade meningar vi har innan vi startar vårt sökande efter information (ibid.).

För att öka informationsinnehållet i vår studie har vi använt oss av intervjupersoner som vi anser besitter rikligt med kunskap kring det vi velat undersöka. Vi intervjuade berörd personal inom socialtjänsten som arbetar praktiskt med missbruk och familjebehandling. Detta för att de har en övergripande kunskap och kommer i kontakt med de familjer vi haft intresse av. Det är möjligt att intervjuer med barnen i sig hade kunnat ge oss ett annat perspektiv på våra frågor. Samtidigt tror vi inte att det hade varit möjligt för oss att genomföra barnintervjuer, dels på grund av etiska skäl och dels för att tiden begränsat oss då vi hade varit tvungna att få föräldrarnas medgivanden. Istället hoppas vi att intervjuerna med den berörda personalen gett oss en mer övergripande insyn.

1.3.3 Undersökningens tillvägagångssätt

Vi valde att fördjupa oss i litteraturen vi samlat in innan vi började våra intervjuer. Detta för att vi vill ha fördjupad teoretisk kunskap på området innan vi träffade våra intervjupersoner. Under intervjuerna upplevde vi att vår fördjupning i teorin hjälpte oss att förstå och tolka informanternas budskap. I analysarbetet använde vi oss av de material vi tidigare samlat in genom litteraturen och jämförde det med de material vi fått genom våra transkriberingar av intervjuerna. För att ge analysen en bra struktur valde vi att dela in allt material under olika teman för att vi sedan skulle kunna tolka varje tema för sig. Utgångspunkten var de rubriker vi använt oss av i kapitlet tidigare forskning, men dessa kom att ändras och sammanfogas under analysens gång beroende på hur mycket information som framkom under intervjuerna. Därför skiljer sig rubrikerna något mellan kapitlet tidigare forskning och redovisning av intervjuer.

1.3.4 Etiskt förhållningssätt

Vid intervjuer är det viktigt att intervjupersonerna är medvetna om vad det är som undersöks och på vilket sätt informationen ska användas. Redan när vi tog kontakt med våra

intervjupersoner förklarade vi att vi höll på att skriva en uppsats, vad den skulle handla om och frågade om de var intresserade av att ställa upp på en intervju. Innan intervjutillfället skickade vi, via mail, ut ett brev (se bilaga 1) till intervjupersonerna. I brevet förklarade vi ännu en gång vad det var vi skulle skriva om och hur informationen skulle användas. I brevet skrev vi även att vi skulle använda oss av bandspelare vid intervjuerna för att kunna skriva ut dem och för att kunna koncentrera oss bättre på det som sades i intervjuerna. Om de hade något att invända mot detta bad vi dem kontakta oss. Tillsammans med brevet bifogade vi vår intervjuguide (se bilaga 2) för att de skulle kunna förbereda sig och för att de skulle ha en aning om vilka frågor som skulle tas upp under intervjuerna.

Det är viktigt att man värnar om intervjupersonernas integritet och att andra inte kan identifiera vilka individer det rör sig om i intervjuerna om detta inte är väsentligt för undersökningen (Patel & Davidson, 1994). Våra intervjupersoner gav oss sin tillåtelse till att vi använde deras förnamn i materialet. Vi har ändå valt att skriva ut namn i så liten utsträckning som möjligt och då vi citerat har vi använt fingerade namn för att inte intervjupersonerna ska känna sig utlämnade. Vi har också valt att inte nämna från vilka kommuner de kommer ifrån och vart de arbetar. Detta främst för att inte alla ska kunna identifiera vem som sagt vad vid intervjuerna, men också därför att vi inte anser att det är relevant för vår undersökning.

1.4 Fortsatt framställning

Vi har försökt hålla ett systematiskt upplägg i framställning av vår uppsats för att underlätta för läsaren att sätta sig in i de grundläggande kunskaper vi anser behövs för att förstå vårt material.

Vi börja med att i kapitel två ta upp de teoretiska utgångspunkter som vi haft i vår tolkning av materialet, här behandlar vi några viktiga begrepp för att sedan gå över till att förklara de grundläggande delarna i systemteori och utvecklings- och socialekologi. För att läsaren ska kunna förstå effekterna av att växa upp med en alkoholmissbrukande förälder har vi valt att i kapitel tre förklara hur ”normala” barns utveckling och föräldrarnas omsorgsförmåga ser ut. I slutet av detta kapitel ger vi även grundläggande kunskaper om hur alkoholen påverkar människan i stort för att sedan i kapitel fyra redovisa våra litteraturstudier. Här går vi mer specifikt in på alkoholens konsekvenser för föräldrarnas omsorgsförmåga och därigenom dess påverkan på barnets utveckling. I kapitel fem redovisar vi det material vi har samlat in genom

våra intervjuer och kopplar denna information till den litteratur vi läst. I kapitel sex gör vi en sammanfattning av vår studie och slutligen för vi en diskussion kring några utvalda delar ur materialet.

2. TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

I det här kapitlet har vi tänkt förklara och beskriva några teoretiska utgångspunkter som vi kommer att utgå ifrån i analysen av vårt material. Vi kommer först att ge en mer överskådlig beskrivning av systemteori som kan ses som en övergripande teori kring barn och dess förhållande till omgivningen. Vi ser det som viktigt att utveckla dessa teoretiska utgångspunkter för att ge läsaren en grundläggande kunskap kring hur barn utvecklas i samspel med andra. Till att börja med har vi valt att definiera några, för vår uppsats, väsentliga begrepp som är av betydelse för förståelsen av materialet.

2.1 Begrepp

Då vi i texten pratar om *missbrukare* menar vi de personer som sätter alkoholen i främsta rummet eller där alkoholen har en avgörande roll i personens liv. När vi vidare pratar om *missbruksmiljö* eller *missbruksfamilj* syftar vi på de familjer där det förekommer ett missbruk av alkohol. Begreppet *barn* har vi valt att använda övergripande för alla barn 0-18 år som mer eller mindre är beroende av föräldrarnas omsorg. Även begreppet *ungdom* kommer att nämnas som begrepp på de lite äldre barnen upp till 18 år. Några andra viktiga begrepp som kommer att förekomma i materialet är *föräldraförmåga*, *omsorgsförmåga*, *anknytning*, *socialt nätverk*, *överlevnadsstrategier*, *roller*, *riskutsatta barn* och *motståndskraftiga barn*. Anledningen till att vi valt att inte utveckla begreppen mer ingående i detta stycke beror på att vi i vår fortsatta framställning löpande kommer att ta upp och definiera dessa begrepp i sitt sammanhang. På så sätt tror vi att läsaren får en mer naturlig koppling till begreppens innebörd.

2.2 Systemteori

Barn växer upp i olika sociala system som påverkar dess uppväxt och utveckling. Klefbeck och Ogden (2003) menar därför att ett gemensamt grundtänkande är viktigt när man arbetar i barns sociala system. Det systemteoretiska perspektivet klassificeras ofta som en övergripande teori eller metateori. Istället för att konkurrera med andra teorier inordnar den dem i en teoretisk referensram. Med sin status som överordnad struktur kan den istället ses som ett komplement till andra teorier. I systemteorin försöker man att få en förståelse för hur individen är beroende av sin sociala, fysiska och kulturella miljö. Teorin är inriktad på

beskrivningar av systemiska relationer istället för att ha fokus på individpsykologiska orsaksförklaringar (Klefbeck och Ogden, 2003).

Systemet är det grundläggande begreppet inom systemteorierna. Ett system är flera objekt i relation till varandra och varandras egenskaper. Det viktiga är att det är helheten som ska studeras och inte varje objekt i sig. Alla individer ingår i olika sociala system, oftast många på samma gång. Exempel på sociala system kan vara familjen, klassen eller arbetsgruppen. De sociala systemen är svårare att avgränsa än ett mekaniskt eller biologiskt system. Att ett organ är en del av kroppens system kan ses som klart, men vad som gör att en person ingår i ett socialt system så som en vänskapskrets och en annan inte gör det är inte lika självklart (Schjødt & Egeland, 1994).

Barn och miljö påverkar varandra ömsesidigt. Föräldrar uppfostrar sina barn och barn påverkar sina föräldrar samtidigt som båda parterna formas av sina tidigare erfarenheter och miljön som omger dem här och nu. Dessutom påverkas både föräldrar och barn av förändringarna i samhället. Samspelet mellan barn och föräldrar är rörligt och mångsidigt och ingår även i ett bredare socialt nätverk. I detta nätverk har båda parterna inbördes relationer där både barn och föräldrar har mer än en roll. Ett barn kan till exempel vara syster eller bror, vän eller elev samtidigt som föräldrarna är vuxna barn, kanske vän, arbetsgivare, man eller hustru. Oavsett om man är förälder eller barn har man temperament, tankar, känslor, intressen, inställningar, värderingar och krav, men även fysiska och hälsomässiga särdrag. Dessa olika kännetecken kan vart och ett påverkas av den individuella utvecklingsstatusen hos de andra dragen, men kan även påverkas av en eller alla egenskaper i andras utvecklingsstatus. Det är många processer som påverkar barns beteende och utveckling samtidigt och dem pågår på flera olika nivåer (Klefbeck & Ogden, 2003).

Inom systemteorin diskuterar man konsekvenserna av *öppna* respektive *slutna system*. Beroende av hur mottagligt systemet är av yttre påverkan kan systemen vara mer eller mindre öppna. Om ett system skulle vara helt slutet skulle det inte kunna ta emot någon energi utifrån, inte heller exponera någon energi. Helt slutna sociala system finns inte, det skulle kunna liknas med ett vakuum. En sluten familj är således inte helt avskurna från yttre påverkan, men kontakten med omgivningen är nästintill obefintlig. Familjens inre liv påverkas av det som händer runt dem i samhället. I de flesta familjer har i alla fall någon kontakt med omvärlden genom skola eller arbete. Det kan vara viktigt att inte bara se till det

lilla systemet om det uppkommer problem utan även se hur samhället ser ut runt omkring om något där kan vara en av orsakerna. Ett exempel kan vara att: Barn i missbruksmiljöer ofta har ett begränsat nätverk och de har i många fall svårt med sociala kontakter och har få kompisar. Många av dessa barn uppmärksammas på fel grunder, de ses som stökiga barn och ibland glömmer man bort att se barnet i sitt sammanhang (Schjødt & Egeland, 1994).

2.2.1 Utvecklings- och socialekologi

Klefbeck och Ogden (2003) tydliggör i sin bok, *Barn och nätverk*, Bronfenbrenners *utvecklings och socialekologi* som beskriver och analyserar barns uppväxt i ett samhälle som är under förändring. Teorin kan också användas som referensram för förebyggande och problemlösande insatser för riskutsatta barn. Bronfenbrenner beskriver utvecklingen med begrepp som håller isär olika miljösystem från makro till mikro. Det viktigaste bidraget från socialekologin är att den tar upp komplexiteten i barns utveckling. Teorin tar hänsyn till uppfostran som ett samarbetsprojekt mellan föräldrar och barn där båda parter bidrar. Det ekologiska perspektivet understryker helheten och sammanhanget i barns uppväxt.

Perspektivet har använts på barns utveckling för att förstå hur miljön påverkar dess beteende. När ekologibegreppet används i psykologin är det för att framhäva ett helhetsperspektiv på samspelet. Det placerar individen som deltagare i flera samrelaterade ekosystem.

Utvecklingsprocessen påverkas av sociala relationer som uppstår mellan de olika miljösammanhang men också av det större sociala sammanhang de ingår i. Utvecklingen påverkas också indirekt av politiska beslut, kulturella och samhällseliga händelser (Klefbeck & Ogden, 2003).

Bronfenbrenner delar in miljön efter olika grader av närhet till barnet och skiljer mellan mikrosystemet, mesosystemet (mellansystemet), exosystemet (det yttre systemet) och makrosystemet. Mikrosystemet används för miljöer som barnet har direktkontakt med och som fysiskt och socialt kan avgränsas i förhållande till andra miljöer. Det används också som en primärmiljö. De andra systemen är latent och kan inte med lätthet avgränsas i tid och rum. Medan mesosystemet beskriver kontakt och överlappning mellan mikrosystemen, beskriver exo- och makrosystemet mer överordnade perspektiv och uppväxtmiljöer (Klefbeck & Ogden, 2003).

Mikrosystemet

Mikrosystemet är den miljö där barn gör sina erfarenheter och skapar sin verklighet. Medlemmarna i en familj har olika roller, de har en viss arbetsfördelning och olika funktioner. Relationerna i systemet är olika och tillkommer en part påverkas samspelet mellan de andra (Bronfenbrenner i Klefbeck & Ogden, 2003). Klefbeck & Ogden (2003) hänvisar till Inge Bøes tre viktiga element när det gäller relationer som utvecklas i mänskligt samspel, ömsesidighet, maktbalans och känslor. Bøe menar att utvecklingsmöjligheter finns i miljöer där samspelet präglas av ömsesidighet, gradvis överföring av makt i form av ökad kompetens och relationer präglade av positiva känslor. Rollerna som utvecklas förändras i tid och rum. I takt med att barnet växer får den en ny roll i familjesystemet (ibid.).

Mikrosystemet kan vara både för litet och för stort. Det finns troligtvis ett optimalt antal kontakter som ger barnet förmånliga utvecklingsmöjligheter. Från början är kontakterna få, mamma och pappa, men i takt med barnets förmåga ökas antalet personer och kontaktnätet utvidgas. I en socialt isolerad familj kan barnet ha för få personer att förhålla sig till men det kan också vara för många för att barnet ska klara av att förhålla sig till alla. Barn som ständigt flyttar har få möjligheter att lära känna var och en i den skiftande umgängeskretsen. Antalet kontakter som är optimalt kan inte bestämmas utan varierar från tid och rum. Barnet har ett behov av en gradvis utökning av kontaktnätet. När antalet deltagare i mikrosystemet ökar, ökas möjligheterna för barnet att utveckla fler varaktiga och ömsesidiga relationer, som stimulerar dess utveckling (Bronfenbrenner i Klefbeck & Ogden, 2003).

Gabarino (i Klefbeck & Ogden, 2003) beskriver den optimala utvecklingsmiljön som emotionellt bekräftande och intellektuellt stimulerande. I ett balanserat mikrosystem lär sig barn förstå sociala orsakssammanhang därför att händelser är förutsägbara och barnet vet vad föräldrarna värdesätter och tycker om. Barnet utvecklar genom detta en förståelse och möjlighet att förutse konsekvenserna av sina handlingar. Medan det balanserade systemet ger barnet möjlighet till kompetensutveckling och självförtroende ger ett obalanserat system för lite eller för mycket handlingsutrymme för barnet. Det viktigaste i mikrosystemet är enligt Gabarino hemmets emotionella klimat (ibid.).

Ett utvecklingsstimulerande klimat bygger på varaktiga, ömsesidiga relationer. Barnet får möjlighet att lära, leka, ge och mottaga kärlek och omsorg samt fylla andra grundläggande behov. Den allvarligaste riskfaktorn är avvisande. Aktivt avvisande förmedlas direkt till

barnet och leder till att det känner sig oönskat och i vägen. Avvisande kan också vara när föräldrarna är oengagerade och inte reagerar på barnets egna initiativ och kontaktförsök. De engagerar sig inte i barnet och överser dem eller försummar dem. I utvecklingsekologin skiljer man på den fysiska och sociala miljöns påverkan. Undersökningar visar att barnets utveckling kan stimuleras genom att föräldrarna förser barnet med leksaker och nya roliga lekar. Redan från barnets första levnadsår kan man se tecken på att föräldrarnas sätt att ordna den fysiska miljön har betydelse för barnets utveckling (Klefbeck & Ogden, 2003).

Mesosystem -Barnets sociala nätverk

Relationerna mellan flera mikrosystem skapar själva ett mesosystem. För ett barn i skolåldern består mesosystemet vanligtvis av kontakten mellan hemmet, skolan och fritidsmiljön. Mesosystemet kan vara mer eller mindre omfattande beroende på barnets kompetens och kontaktyta. Antalet mesosystemkontakter (kontakterna mellan mikrosystem) och dess kvalitet har stor betydelse för barns utveckling. Bronfenbrenner tillskriver mesosystemet en nyckelfunktion i barns uppväxt. Det är kvaliteterna i systemet som på ett avgörande sätt representerar utvecklingsmöjligheter och risker. Täta och varierande kontakter i mesosystemet ger barnet goda möjligheter att flytta från ett system till ett annat och fortfarande veta vad som förväntas av denne. Barnet utsätts inte för motstridiga förväntningar och eventuella missförstånd och konflikter kan undvikas. Mesosystemet har likhet med det sociala nätverksperspektivets ”förmedlande länkar” som beskriver kontakter mellan familj och skola eller fritidsmiljön och familjen. De förmedlande länkarna bidrar till att kommunikationen flyter smidigt i det sociala nätverket och att nätverket lätt kan mobiliseras om en kris skulle uppstå (Klefbeck & Ogden, 2003).

Makrosystem

Barn växer upp i ett ständigt föränderligt samhälle där både historiska och samhällsliga förändringar påverkar barns uppväxt. Dessa påverkar även familjestrukturer, ekonomiska konjunkturer, mobilitet och nationella konflikter (ibid.).

3. BAKGRUNDSFAKTA

I det här kapitlet kommer vi att ta upp en del av den grundläggande faktan kring ”normala barns” uppväxt och behov för att läsaren ska kunna få en förståelse för hur alkoholmissbruket påverkar barnet. Vi kommer även att ge en beskrivning av hur alkoholen påverkar människan

fysiskt och psykiskt för att senare i vårt material kunna föra en diskussion kring föräldrarnas förmåga eller oförmåga att ta hand om ett barn.

3.1 Introduktion till ämnet

Idag räknar man med att runt 18 procent av den vuxna manliga befolkningen och 11 procent av den kvinnliga är storkonsumenter av alkohol. Man räknar med att en halv miljon svenskar är ”riskbrukare”, att 250 000 har ett beroende, vilket innebär att de dricker så mycket att de får skador, och att 50 000 är svårt alkoholberoende. Varje år dör mellan 5 000 och 7 000 svenskar av sjukdomar och skador som hör samman med alkohol (Apoteket, u.å). Man räknar med att 10 procent av alla barn i Sverige växer upp i familjer där en eller båda föräldrarna har alkoholproblem. Det vanligaste skälet till att barn omhändertas är att föräldrarna missbrukar alkohol eller droger, men trots att det finns en hög legitimitet för att omhänderta barnen växer ändå de flesta barn till missbrukare upp i sina familjer. Hindberg (1999) skriver att 9 000 till 10 000 barn omhändertas vart år och då huvudsakligen på grund av föräldrarnas missbruk, men det är uppskattningsvis 150 000 barn till missbrukare som växer upp med sina föräldrar. I allmänhet får dessa barn ingen som helst hjälp då missbruket oftast är dolt (ibid.).

3.2 Barns utveckling

Ett barns resa genom livet är inte förutbestämd. Barnet föds med vissa egenskaper och dess resällskap bidrar tillsammans med uppväxtmiljön i utformningen av barnets resväg. Uppväxtens kvalitet påverkas även av under vilka omständigheter barnet föds. Under sin uppväxt kommer barnet att ställas inför nya vägval vilket innebär att barnet utsätts för risk eller får goda utvecklingsmöjligheter. Barnet är därför beroende av kompetent och ansvarsfullt resällskap som beskyddar, stimulerar och uppmuntrar. Med åren kommer barnet själv kunna överta det som Klefbeck och Ogden (2003) kallar reseledarrollen. Barnet väljer då själv bästa vägen att gå, utifrån de vägar som finns. De vuxna medverkar kollektivt till att forma barnets resväg och valmöjligheter. Även grannar, lärare, socialarbetare och politiker är med på barnets uppväxtresa och kan både stänga och öppna möjligheter för barnet under resans gång (ibid.).

Barn kommer under sin uppväxt att utsättas för vändpunkter, så som till exempel att börja skolan eller flytta. Detta kan få såväl positiva som negativa följder. Barnet får en ny roll samtidigt som det ställs nya krav på kompetens och bemästringsfärdigheter. Alla barn är under en tid sårbara tills de har kunnat bemästra sin nya roll. Vissa barn är i dessa situationer

mer utsatta än andra och riskerar att hamna på någon parallell sidoväg. Det kan sedan bli svårt att ta sig tillbaka till rätt väg (Klefbeck & Ogden, 2003).

Genom mötet med förutsägbara negativa eller positiva konsekvenser lär sig barnet att förstå, anpassa sig till och hantera sin omgivning. De positiva och negativa reaktionerna från andra ger barnet kunskap om sin sociala omgivning och lär barnet vad som är tillåtet och vad som är förbjudet, vad som värdesätts och vad som väcker missnöje. Tankar och motivation fungerar som ett filter för intryck och påverkan och barnet tolkar erfarenheter i ljuset av vad de upplevt tidigare. Miljön påverkar samtidigt som den är en informationskälla (ibid.).

Kompetenta barn har en bättre förmåga att bemöta miljöns krav, sina egna förutsättningar och graden av överensstämmelse mellan dessa. De kan anpassa sig till nya miljökrav eller påverka miljön så att den passar bättre med barnets personliga mål och behov. Barns kompetens ökar med åldern vilket också medför att barn förbättrar sin förmåga att söka sig till bekräftande miljöer och forma de miljöer de uppehåller sig i. Den sociala kompetensen är ett mått på barns anpassning men har även betydelse för barns mentala hälsa och hantering av stress och psykosociala risker (Klefbeck & Ogden, 2003).

3.3 Barns behov och föräldrars omsorgsförmåga

Tolkningen av föräldrars omsorgsförmåga varierar, men innehåller i stort tre komponenter:

- uppfostran – etik, moral, gränssättningar med mera
- tillfredsställa barns behov
- sörja för att barnet utvecklas så bra som möjligt.

Omsorgsförmågan bedöms med utgångspunkt i barns behov vilket i sin tur förändras i takt med att barnet växer och utvecklas. Detta medför att föräldrar kan ha resurser att tillgodose och tillfredsställa barnets behov i en viss ålder, men inte nödvändigtvis i en annan (Hindberg, 1999).

3.3.1 Barns grundläggande psykologiska behov

Kontinuitet, förutsägbarhet, förbehållslös kärlek och gränser är de grundläggande psykologiska behoven som barnets omgivning måste tillgodose under uppväxten. *Kontinuitet* i förhållande till kärleksfulla föräldrar är en förutsättning för att göra det möjligt att etablera en tillitsfull relation till omgivningen. Kontinuiteten bryts ofta enligt Alborn (1997) av de föräldrar som missbrukar och då brister även tillsynen. För att skydda sig från känslan av

utsatthet säger Alborn (1997) att barnet skapar en illusion av osårbarhet, storhet eller överlägsenhet. *Förutsägbarhet* innebär att man vet att man får det som behövs så småningom. Ett litet barn behöver få ett omedelbart gensvar och näst intill omedelbar behovstillfredsställelse. Detta skapar ett samspel mellan barn och föräldrar och med tiden kan barnet successivt lära sig att vänta. Finns det allt för grava brister i detta samspel under den tidiga uppväxten kan detta få konsekvenser i det vuxna livet. Denna brist på förutsägbarhet kan leda till att det vuxna barnet får svårigheter att utstå och ta till sig motstridigheter. *Förbehållslös kärlek* under uppväxten betyder att barnet är älskat för det faktum att han/hon finns till, det ger bekräftelse och lägger grunden för barnets identitet och självkänsla. Att kärleken är förbehållslös innebär också att föräldrarna stannar kvar hos och älskar sitt barn även när det upplevs som besvärligt, bråkigt och stökigt. Kontinuitet och kärleksfull omvårdnad tillsammans med barnets kognitiva utveckling medför att barnet sorterar ut gestalter och skiljer obekant från bekant (Alborn, 1997).

För det lilla barnet är det viktigt att det utvecklas en känslomässig anknytning till modern eller någon annan vårdare (Hindberg, 1999). Winnocott (i Abrahamsen, 1999) använder begreppet ”holding” för att visa hur modern inte bara håller barnet rent fysiskt utan att barnet ständigt är i förälderns tankar och kommer i första hand. Utveckling av ett samspel mellan föräldrarna och barnet, där föräldrarna uppfattar barnets signaler och svarar på dessa är väldigt viktigt (Hindberg, 1999).

Om ett barn inte får sina behov av fysisk och psykisk kontakt tillgodosedda kan detta leda till depression, att barnet kan bli passivt eller stannar upp i vikt och längdutveckling (Hindberg, 1999). Föräldrarna ska utgöra en trygg bas för att barnet. Med en trygg bas får barnet möjlighet att utforska världen, men det är då medvetet om att det alltid kan återvända till föräldern för känslomässig påfyllning (Howe, 1995).

Konsekvenserna för barn som växer upp under ogynnsamma omständigheter eller helt i avsaknad av föräldragestalter är mycket negativa. Det avgörande för att barn ska kunna utveckla sin potential är om barnet har föräldrar eller andra stödjande omsorgspersoner som kan ta på sig föräldrarollen (Klefbeck & Ogden, 2003).

3.3.2 Föräldrars omsorgsförmåga

Omsorg, eller att ha någon i tankarna betyder att vi kan se saker ur dennes perspektiv och i perioder lägga undan våra egna behov för att möta den andres. Föräldrarnas omsorg om barnet är också nära förknippad med kontakt och kontaktförmåga (Abrahamsen, 1999). Med kontaktförmåga menar Abrahamsen (1999) förmågan att skapa ett varaktigt känslomässigt förhållande till någon annan och också kunna förmedla de känslorna till den andre (ibid.). Föräldrars omsorgsförmåga bestäms utifrån deras möjligheter att tillgodose barns behov och i omsorgsförmågan ingår det bland annat att föräldern ska kunna prioritera barnets behov framför sina egna. Det krävs en viss mognad och förmåga till empati med barnet förutom att skilja sina egna behov från barnets behov och på så sätt kunna se barnet som en egen individ med egna behov och rättigheter (Hindberg, 1999).

Det är föräldrarnas uppgift att sätta gränser för barnet och detta måste föräldrarna klara utan att använda sig av hot, våld eller bestraffning. Föräldrarna eller föräldern måste även kunna avgöra vad barnet klarar av för sin ålder, vad som är lämpligt respektive olämpligt uppförande och mycket mer (ibid.).

Inom objektrelationsteorin myntade Winnicott begreppet tillräckligt bra omsorg ("good enough mothering"). Barnet skiljer mellan två upplevelsevärldar, den positiva och den negativa. Med det menar han att omsorgen inte behöver vara perfekt men att de goda upplevelserna måste överväga de negativa (Abrahamsen, 1999). Det kan även vara så att föräldrarna periodvis har en tillräckligt god omsorgsförmåga (Hindberg, 1999). Till exempel kan vi föreställa oss en mamma eller pappa som periodvis dricker mycket alkohol. Under stora delar av barnets uppväxt kan de ha en mycket bra omsorgsförmåga om sitt barn medan de i andra perioder knappt klarar att ta hand om sig själv. Det kan även vara så att en alkoholiserad förälder klarar av att ta hand om sitt barn då det är i en viss åldersgrupp men inte i en annan (ibid.).

Alla håller dock inte med om att uppfostran spelar någon större roll för barnet och inte heller vilken familj barnet växer upp i. Klefbeck och Ogden (2003) hänvisar till Sandra Scarr som menar att det finns stora samvariationer mellan barn och föräldrar när det gäller intelligens, kognitiv begåvning, personlighet och psykopatologi. Detta beror enligt Scarr på att barn och föräldrar har samma arvsanlag och beror inte så mycket på hemmiljön och föräldrarnas

påverkan. Dessa samvariationer förändras inte ens om barnet växer upp i en annan familj än den biologiska.

3.3.3 Funktionella och dysfunktionella familjer

Enligt Hindberg (1999) skiljer litteraturen på funktionella och dysfunktionella familjer. Den funktionella familjen har en omsorgsförmåga som i regel är tillräcklig och karaktäriseras av att den har klara gränser mot omvärlden, en öppen kommunikation, förhåller sig tydligt och ärligt till såväl familjen som omvärlden, känner ömsesidig tillit och respekt för varandra, regler och beteende är ändamålsenliga och flexibla, har en klar rollfördelning mellan makarna och generationsgränserna respekteras. Skulle det brista i några av dess funktioner är det avgörande för barnet hur många bristerna är och hur allvarliga och permanenta dem är. Utvecklingen till en funktionell eller dysfunktionell familj beror mycket på hur föräldrarnas uppväxtmiljö sett ut och föräldrarnas personlighetsegenskaper. Föräldragrunden är något som enligt Hindberg (1999) läggs just under den egna uppväxten. De barn som under uppväxten upplevt kärlek, trygghet, kontinuitet i relationerna och positiv gemenskap har stora förutsättningar som föräldrar att ge sina egna barn det samma. Har en förälder inte upplevt detta kan föräldern ändå klara av föräldraskapet, om de fått bearbeta eller fått hjälp att bryta mönstret (ibid.).

Omsorgsförmågan av ett barn ses på samhällsnivå som ett gemensamt ansvar och barns bästa som ett gemensamt mål. Viktiga förutsättningar för omsorgsförmågan och barnet är att det finns en allmänt negativ inställning till våld och övergrepp mot barn, att barn respekteras som individer och ekonomiskt välstånd (ibid.).

3.4 Alkoholens påverkan på människan

Det finns inget riskfritt bruk av alkohol utan allt beror på individens egna förutsättningar. Det är individen själv, tillsammans med sin kropp, som sätter de verkliga gränserna. Risken uppstår om individen börjar dricka mer under en kortare tid och att detta sedan fortlöper. Risken att börja dricka för mycket kan uppkomma i samband med att det inträffar stora händelser i livet. Det kan vara såväl glada som tråkiga händelser som leder till den ökade konsumtionen (Apoteket, u.å). Oavsätt syftet med att dricka alkohol så vänjer sig kroppen successivt vid upprepad alkoholkonsumtion. För att individen sen ska kunna uppnå den ruseffekt som personen eftersträvar måste dosen ökas efter hand då toleransnivån blir större (Fahlke, 1997). Människor som dricker mycket alkohol löper stor risk att drabbas av

depressioner och ångest som om det vill sig riktigt illa kan leda till självmord. De flesta som drabbas av sjukdomar som beror på alkohol är ”vanliga” människor. Vad det gäller alkoholism kan det finnas ärftliga skillnader mellan kvinnor och män. Det är inte själva alkoholismen som ärvs utan anlagen för att utveckla alkoholism. Enligt Apotekets informationsblad ”Alkohol” är det de ärvda anlagen tillsammans med livsmiljön som avgör om en person utvecklar ett beroende (Apoteket, u.å). Det är även ett känt faktum att det finns ett samband mellan alkohol och våld och många barn till missbrukare har själva blivit utsatta för våld eller bevittnat våld i hemmet (Hindberg, 1999).

4. TIDIGARE FORSKNING

I detta kapitel redovisar vi en del av den tidigare forskning som gjorts kring barn i missbruksmiljöer. I första delen av kapitlet tar vi upp hur föräldrarnas alkoholmissbruk påverkar barnet på olika plan och vad detta kan få för konsekvenser för barnet. Även alkoholens påverkan på föräldrarnas omsorgsförmåga tas upp och hur barnen kan påverkas av föräldrarnas eventuella omsorgssvikt. Vi kommer bland annat att ta upp de viktiga begreppen isolering av familjen, överlevnadsstrategier, roller, motståndskraft och barn i riskzon. I andra delen av kapitlet redogör vi för det sociala nätverkets betydelse för barnets utveckling.

4.1 Alkoholens påverkan på barnet

Hur det är att växa upp i en familj där någon har alkoholproblem varierar väldigt mycket (Arnell & Ekbom, 1996). Alla familjer är unika och detta gäller även för familjer där det förekommer missbruksproblem (Alborn, 1997). Hur mycket barnet påverkas eller far illa, beror på dess utvecklingsnivå, personlighet, när missbruket startar i barnets liv och vem det är som missbrukar (Arnell & Ekbom, 1996). Det går därför inte att säga något generellt att alla barn som växer upp i en missbruksmiljö far illa. Många av de barn som vuxit upp med missbrukande föräldrar klarar sig bra i vuxenlivet, men föräldrarnas missbruk är enligt Alborn (1997) alltid smärtsamt för barnet. En uppväxt med missbrukande föräldrar kan ha inneburit svårigheter för barnet, men det kan även ha medfört att barnet utvecklar förmågor som kan vara användbara senare i livet (ibid.).

Svårigheterna som kan uppkomma kan enligt Alborn (1997) ge en ökad risk för att barnet utvecklar ett eget missbruk, men barnet kan också uppleva stark rädsla för att ta efter sina föräldrars beteende. Undersökningar visar att barn till missbrukare i större grad utvecklar en

rad problem till exempel ångest och nedstämdhet, dålig självbild, beteenderubbningar, skolproblem, sömnproblem och mardrömmar.

4.1.1 Föräldraförmågan

Missbruk i familjen stör det naturliga växandet in i föräldrarollen och möjligheten att utvecklas i samspel med barnet. Det har ingen betydelse om en eller båda föräldrarna missbrukar, om man är ”periodare” eller om det är kroniskt. Både den missbrukande och den andre föräldern får svårigheter att vara en ”tillräckligt bra förälder” till sina barn. Missbruket påverkar tilliten till sig själv och andra och takt med detta minskar det sociala nätverket. Detta får konsekvenser för föräldraförmågan på ett sånt sätt att det hindrar föräldrarna från att få det stöd och den hjälp man behöver för att klara föräldraskapet (Bengtsson & Gavelin, 2004).

Berusningen gör det möjligt för föräldern att känna ansvarsbefrielse, men barnet förlorar samtidigt den vuxne i föräldern. Enligt Alborn (1997) leder detta till att barnet upplever en förlust eller separation. Bengtsson och Gavelin (2004) menar att föräldern som är inne i en aktiv missbruksperiod kan förklaras med att hon har en ”påse på huvudet” som hindrar denne från att överhuvudtaget se sina barn. Förnekandet av att missbruket påverkar barnen kan ses som ett försvar mot den ångest som föräldern skulle ha haft om denne uppfattade barnets situation (Bengtsson & Gavelin, 2004).

Lukt, kroppshållning och beteende förändras när föräldern är berusad vilket av barnet kan upplevas som främmande, att föräldern är onåbar och ibland även skrämmande. I ett regredierat tillstånd har föräldern svårt att se och identifiera barnets behov och den empatiska förmågan minskar (Alborn, 1997). När föräldern är berusad tar den ingen hänsyn till barnens grundläggande fysiologiska behov av mat, kläder, lugn och ro. Många barn kommer till skolan utan att ha ätit något (Kärnekull-Jakobsson, 1997).

Inte alla, men väldigt många föräldrar med missbruksproblem har svårigheter att fungera som föräldrar även när de är drogfria. Det är svårt att ge något till sina barn som man själv inte fått och många missbrukare har själva vuxit upp under liknande förhållanden som deras barn nu får uppleva (Alborn, 1997).

Många missbrukare har en dålig integrerad inre psykisk struktur även när de är nyktra. Detta kan beskrivas som om de är ”personlighetsstörda” eller ”jag-störda”. Dessa personer kan ha avsaknad av inre trygghet och brister ofta i inlevelse och empati. Detta kan medföra att

föräldern håller kvar barnet i en stark beroendeställning, avvisar barnet eller överbetonar barnets mognad så att barnet alltför tidigt får ta hand om sig själv (Alborn, 1997).

De flesta föräldrar har en stark intuitiv inlevelse i och förståelse för barnets signaler. Detta härstammar ur hur den egna tidiga upplevelsen av omgivningen, gensvaren och kommunikationen. Vissa missbrukande mödrar kan avstå från droger om de får stöd och hjälp. Den inre tomheten som hon då tidigare fyllt med droger fylls nu av barnets närvaro. Detta är en period som kvinnan upplever barnet näst intill som en fysisk del av sig själv säger Alborn (1997). Alborn säger även att det blir svårare att avhålla sig från droger när barnet tar allt fler steg mot separation och individuation. Dessa föräldrar löper en stor risk att börja missbruka igen (om dem nu väl har slutat en gång) när barnets absoluta beroende upphör (ibid.).

Föräldrar kan ha en bristande inlevelseförmåga då en personlighetsstörd förälder exempelvis kan tolka barnet utifrån sig själv och sina egna känslor och upplevelser. Enligt Alborn (1997) kan det vara att barnet skriker på grund av att det har kissat ner sig, men föräldern ger barnet mat då föräldern själv är hungrig (Alborn, 1997).

4.1.2 Omsorgssvikt

Begreppet omsorgssvikt har kommit att bli allt vanligare när vi talar om barn som far illa. Hindberg (1999) tar i sin bok, *När omsorgen sviktat*, upp de problem som drabbar barn på grund av föräldrarnas beteende och sviktande omsorg. Föräldrarnas brister kan vara av tillfällig eller permanent natur och huvudsakligen beror problemen på socialpsykologiska faktorer hos föräldrarna (ibid.).

Omsorgssvikt indelas vanligtvis i fem kategorier: fysisk och psykisk misshandel, sexuella övergrepp, vanvård och försummelse (Hindberg, 1999). Med omsorgssvikt menar man att barnet inte får sina fysiska eller psykiska behov tillfredsställda. Omsorgssvikten kan bestå i att barnet inte får mat, tillräckligt med kläder, skydd eller att barnet får klara sig själv under långa perioder när föräldern inte är ”närvarande” (Bengtsson & Gavelin, 2004). En omognad hos föräldern kan vara en faktor som påverkar omsorgsförmågan negativt, men det mer allmänt negativa är om föräldern är psykiskt sjuk, missbrukar eller har en psykisk utvecklingsstörning (Hindberg, 1999).

Det är vanligt att barn som är utsatta för omsorgssvikt inte ökar normalt i längd och vikt, att det finns en tillväxthämning. Detta kan vara signaler på att barnets omsorgspersoner inte är tillräckligt bra på att tillgodose barnets behov av mat, vila, stimulans och beskydd. Om problemet inte behandlas kan det finnas risk att barnet dör (ibid.).

Hindberg (1999) menar att en brist i föräldrafunktionen ibland kan kompenseras av den andra föräldern. Finns det flera brister i samma familj måste den sammantagna effekten av brist bedömas och det är då balansen mellan riskfaktorer och skyddande faktorer som avgör om omsorgsförmågan är tillräckligt bra eller inte (ibid.).

4.1.3 Avsaknad av närhet, trygghet och förutsägbarhet

Barn utvecklas i samspel med andra och då särskilt föräldrar eller vårdnadshavare. För att gå igenom sin barndom och ungdom på ett positivt sätt behöver man få en bekräftelse på att man ”duger” för att våga gå vidare. Barn ska under barndomen normalt lära sig *vem man är* och *hur man fungerar* i samhörighet med andra människor. Missbruk i familjen försvårar detta och barnet blir ofta osäkert (Bengtsson & Gavelin, 2004).

Föräldrar som missbrukar blir mycket inkonsekventa i sitt förhållningssätt till barnet och detta medför enligt Christensen (1997a) att barnen har svårt att förutse vilka reaktioner som deras handlande väcker. Detta illustrerar Christensen (1997b) som att barnet åker berg- och dalbana mellan föräldrarnas känslomässiga stämningssläge – ena dagen får man göra vad man vill och andra dagen får man kanske en örfil för samma beteende. Föräldrarnas beteende går inte att förutse och det skapar stor osäkerhet hos barnen (ibid.).

Christensen (1997a) säger att de flesta föräldrar försöker skydda barnen från missbrukets konsekvenser och istället för att berätta för barnet att dem druckit ger föräldrarna andra förklaringar så som ryggont, trötthet etcetera. Detta leder till att det blir barnet själv som måste försöka lista ut vad det är som gör föräldern eller föräldrarna så konstiga (ibid.).

Att växa upp i en familj där föräldern/föräldrarna missbrukar är väldigt påfrestande. Oftast är tillvaron för barnet ostabil och oförutsägbar. Familjeförhållandet varierar kraftigt beroende på förälderns tillstånd och barnet vet aldrig vilka konsekvenser en handling kan få. Det som avgör vad barnet får eller inte får göra är förälderns nuvarande tillstånd och det är inget som barnet har inflytande över. Barnet kan lägga mycket energi på

att tolka och på så sätt hitta riktlinjer för vad som är rätt och fel just nu. En oförutsägbar vardag kan leda till att barnet utvecklar ett svagt överjag/samvete, och får svårt att skilja på rätta och felaktiga handlingar (Christensen, 1993). För många barn är det skrämmande att se hur föräldern ”förvandlas framför ögonen på dem”. Att mamma är på ett sätt ena sekunden och helt annorlunda nästa (Bengtsson & Gavelin, 2004).

4.1.4 Isolering av familjen

Barn i missbruksfamiljer blir ofta isolerade från det övriga samhället. När föräldrarna isolerar sig från andra än dem de missbrukar tillsammans med blir även barnen isolerade. En annan sak som ökar isoleringen är barnets förmåga att fungera i samspel med andra. Ett barn som växer upp med rollförändring, oförutsägbarhet och hög konfliktnivå kan få svårt att skapa en känslomässig relation till jämnåriga. De upplever ofta att deras familj är olika andras och de känner ofta att de inte vet vad en ”vanlig familj” innebär. Isoleringen visar sig ofta i att barnet inte vill vara hemifrån. Detta är en vanlig konsekvens av att de oroar sig för att något ska hända i hemmet medan de inte är närvarande. Föräldrarna kanske skadar sig eller behöver hjälp med något. Ett annat sätt att se isoleringen är att barnen inte gärna tar med kompisar hem. Om de tar med någon hem, går de först in och ser så allt ser bra ut. Barnets ovilja att tala om sina hemförhållanden gör ofta att de till slut ger en förskönad bild av sin familj. Barnets fantasi om hur familjen ser ut kan vara ett sätt att överleva, medan den för andra personer runt om barnet kan uppfattas som en lögnhistoria (Christensen, 1993). Familjer med svåra problem sluter sig ofta mot omvärlden vilket medför att barnet lätt får en orealistisk bild av hur ”normala” familjer fungerar (Alborn, 1997).

4.1.5 Familjehemligheten

En grundläggande förutsättning i den vanliga familjen är ärlighet. För att bygga upp tillit behöver barnet kunna lita på det föräldern säger och gör. Men alla familjer har också sina hemligheter. I missbruksfamiljen är den största hemligheten alkoholen och det den kan föra med sig av våld, otrohet och sorger. Missbruket omfattas av en stor tystnad. Ofta vet eller anar människor runt familjen, lärare, släktingar och grannar, men ingen säger någonting till barnen (Bengtsson & Gavelin, 2004).

Tystnaden inom och utanför familjen bidrar till att barnet inte får någon bekräftelse på sina känslor och det finns ingen vuxen som barnet kan spegla sig i. Genom detta blir barnet främmande för sig själv och får svårt att lita på sina känslor. Barnet får inte heller någon

förståelse för sammanhangen runt omkring sig, eftersom så mycket som är betydelsefullt inte får nämnas vid namn. Det gör att barnet är dubbelt drabbat av föräldrarnas missbruk. Barnen ser flaskan och vad som händer med föräldern men får inte prata om det. För små barn skapar det förvirring men även hos stora barn som tror att de förstår då de ofta hamnar i konstiga missförstånd. Familjen ljugar för att skydda men med tiden tappar man bort vad som är sanning och lögn och ljugar automatiskt. Familjehemligheten orsakar problem för barnet i skolan då det kan få svårt att koncentrera sig (Bengsson & Gavelin, 2004).

Det finns en likhet mellan barn som lever i dysfunktionella familjer och det är deras lojalitet mot sina föräldrar. Att barnen inte berättar om familjehemligheten kan enligt Hindberg (1999) dels bro på lojalitet och dels för att de hotats till tystnad av exempelvis föräldern. En annan anledning kan vara att barnen inte själva förstår att deras situation är onormal och oacceptabel till exempel när barnet utsätts för försummelse, vanvård och psykisk misshandel (ibid.). Lindstein (2004) menar också att barnens ensamhet har avgörande betydelse för att de inte berättar om sin situation. Ofta känner barnen sig väldigt ensamma och tror inte att det är någon annan som kan eller vill förstå dem. Till detta bidrar också den negativa självbilden som barnet kan utveckla genom upprepade kränkningar (ibid.). Då dessa dysfunktionella familjer i allmänhet är socialt isolerade är det inte ovanligt att familjehemligheten kan bevaras under en väldigt lång tid och i vissa fall bevaras den för alltid (Hindberg, 1999).

4.1.6 Utvecklande av överlevnadsstrategier och roller

Det är inte alltid självklart att barn som far illa uppvisar några symptom alls, det finns dem barnen som reagerar likartat på olika typer av påfrestningar och sen finns det även barn som reagerar olika på samma typ av påfrestning. En del barn vänder problemen inåt och blir tysta och tillbakadragna medan andra kan agera ut och bli bråkiga och aggressiva (ibid.). Hindberg (1999) menar att dessa reaktionsmönster till stor del är könsbundna, där det i allmänhet är flickorna som vänder problemen inåt och pojkarna som vänder problemen utåt.

Barn i missbruksfamiljer tar ofta på sig olika roller. För att överleva måste de växa upp snabbt. Eftersom föräldrarna inte är ”närvarande” tar barnet ofta på sig ansvaret för både syskon och hushåll (inte sällan även för föräldrarna), och därmed förlorar de en del av sin barndom. Barn tror ofta att de kan förändra föräldrarnas beteende genom att vara så bra som möjligt. Genom att städa, laga mat, sköta skolan och vara ”snälla” försöker de göra allt på rätt sätt. Barnet försöker att inte reta upp föräldrarna, medla och hjälpa till så mycket de kan. Att

göra rätt i en familj där konsekvenserna är så varierade är svårt. Det som var rätt förra gången är kanske inte rätt nästa gång vilket gör att barnet upplever situationen som väldigt stressande (Hindberg, 2001).

Ett vanligt sätt att beskriva barns reaktionsmönster i missbruksfamiljer är att dela in dem i fyra kategorier (roller) *hjälten*, *syndabocken*, *clownen* och *tapetblomman*. Enligt Kärnekull-Jakobsson (1997) är ett vanligt försvar hos det första barnet att bli hjälte. Barnet tror att om det bara är duktigt nog kanske mamma eller pappa slutar att dricka. Det duktiga barnet hjälper till mycket hemma och är ofta en monsterelev i skolan. Bakom masken döljer sig inte sällan en stor känsla av otillräcklighet (ibid.). Genom att hjälpa till så mycket som möjligt försöker hjälten bära familjens bördor och göra så att problemet inte uppmärksammas (Hindberg, 2001). När det andra barnet i familjen föds är oftast duktighetsrollen (hjälten) upptagen menar Kärnekull-Jakobsson (1997). Det andra barnet kan istället utveckla en ”rebellroll”, i viss litteratur även kallad syndabocken, och blir utagerande, trotsig och bråkig. Genom sitt beteende avleder barnet uppmärksamheten från den missbrukande föräldern. Under detta försvarsarbete finns känslor av smärta. När det tredje barnet föds är missbruket ofta långt gånget enligt Kärnekull-Jakobsson (1997). Barnet kan utveckla en roll som ”clown” och genom att vara rolig och spela pajs flyttar även detta barn fokus från föräldern. Det kan underhålla i hemmet när föräldern är berusad men tar också med sig beteendet till skolan och blir klassens clown (ibid.). Clownen kännetecknas av en viss hyperaktivitet men han lessnar fort. Inombords lever barnet ofta med en känsla av otillräcklighet och betydelselöshet (Cohen, 1997). Det fjärdebarnet kan utveckla rollen som ”tapetblomma” detta är den vanligaste överlevnadsstrategin. Barnet lär sig att försvinna in i tystnad och överleva genom att bli ”osynligt”. Ofta känner dessa barn sig väldigt ensamma och självmordstankar är vanligt. De har lärt sig att de vuxna inte orkar lyssna och att inte ta sig själv på allvar. Då ingen tar emot barnets känslor slutar barnet att känna (ibid.). Rollerna kan också kallas frusna känslor. Känslor som barnen inte känner igen eller som gör ont men inte går att uttrycka (Bengtsson & Gavelin, 2004). Barnen kan ta flera olika roller och använda olika försvar beroende på sammanhanget, men de brukar snabbt hitta sin favorit (Kärnekull-Jakobsson, 1997).

4.1.7 Skuld och skam

Barnen tar ofta på sig ansvaret för föräldrarnas missbruk. Ibland är det föräldern som ger barnet skulden för sitt drickande men det behöver inte vara så för att barnet ska känna skuld (Bengtsson & Gavelin, 2004). Barnet hittar sina egna orsaksförklaringar till de konflikter som

kan uppstå i missbruksproblemets skugga, där de ger sig själva skulden ”om jag inte hade varit så omöjlig, skulle mamma inte ha blivit arg”, ”Jag borde ha hjälpt till lite mer så hade mamma kanske orkat”. När barnet upplever att konflikterna är dennes fel känns det inte mer än rätt att de ska ta mer hänsyn och bry sig mer om familjen och föräldrarna än sig självt. Barnet tror ofta att de kan förhindra att föräldern dricker och genom att hela tiden vända och vrida på sig för att göra ”på rätt sätt” försöker barnet att få föräldern att sluta. De försöker vara snälla och duktiga och inte vara i vägen. De tar ansvar för familjen, syskonen och hemmet för att underlätta och ofta vårdar de även mamma eller pappa. När barnet inte lyckas hjälpa föräldern att sluta dricka känner de ännu större skuld för sitt misslyckande, men de försöker snart igen (Bengtsson & Gavelin, 2004).

4.1.8 Förnekandet av egna känslor

Det ingår i familjen runt missbrukaren att tidigt lära sig att förneka sina känslor och intryck. Barnen behöver mycket hjälp med att sätta ord på sina känslor och upplevelser, eftersom de aldrig uppmuntrats till det hemma, de har väldigt svårt att lita på sina egna känslor. Barn till missbrukare trycker ständigt bort sina egna känslor för att istället sätta missbrukarens behov först. Det kan bli ett livsmönster att hela tiden stänga ute sina egna känslor och senare i livet kan barnet ha svårt att ge utrymme för sig själv, man kan inte längre hitta sina egna känslor och signaler. Många av barnen känner inte igen känslor för de har aldrig lärt sig att sätta namn på dem. Känslorna blir därför skrämmande och man försöker på alla sätt undvika och kontrollera dem. Barnen har ofta svårt att be om något för sin egen del därför att de har svårt att känna efter vad som är viktigt för dem själva (Bengtsson & Gavelin, 2004).

Barnet känner hjälplöshet och maktlöshet. Det vill att föräldern ska sluta dricka men kan inte hjälpa till. Barnet känner också besvikelse över att det inte går att lita på föräldern. Om det inte finnas andra människor kring barnet som barnet känner tillit till kan det lätt börja tro att det inte går att lita på någon. Den svåraste känslan barnet behöver kontrollera är övergivenheten. Ofta kommer denna först när barnet blir stort nog att inse att föräldern väljer flaskan framför barnet (ibid.).

Det är oftast inte mängden alkohol som skapar problem för barnet. Det som oroar och skrämmer barnet mest är den förändring som sker med föräldern när denne är berusad (Mortensen, 1995). Det är mycket skrämmande för många barn att de till exempel har två mammor, en vanlig mamma och en äcklig, hotfull eller frånvarande. Yngre barn kan inte

riktigt förstå vad som händer medan de äldre barnen kan ha svårt att skilja på vilken mamma som är den ”nyktra” (Bengtsson & Gavelin, 2004). Förändringen i sig själv är ett hot mot barnets möjlighet att organisera och förstå sin omgivning som något förutsägbart och tryggt. Oberoende av om föräldern under berusningen blir aggressiv, lugn, kramig, eller förvirrad så tycker barnet att det förlorat föräldrarnas uppmärksamhet. Det som sägs under samtalet med den berusade föräldern gäller inte då hon är nykter igen (Mortensen, 1995).

4.1.9 Flyktmekanismer

Barn kan klara sig genom kriser och motgångar, till exempel genom att omdefiniera situationen eller undvika situationer där de utsätts för fara. Barnet kanske går till grannen eller en släkting när det blir för svårt hemma (Klefbeck & Ogden, 2003).

När barnen blir större försöker de ofta att fly ifrån familjens stressiga värld genom att hitta på andra saker. Många stänger in sig på sitt rum och studerar flitigt eller utför något annat de tycker är roligt. Barnet avskärmar sig från familjen för att slippa se. Det är vanligt att ungdomarna skaffar sig fritidsintressen utanför familjen. Ofta blir de helt uppslukade av vad de gör och är nästan aldrig hemma. På det sättet kan de leva i familjen utan att vara där. Ett tredje sätt att fly kan vara att skaffa sig en ersättningsfamilj. Kompisens familj blir som en andra familj där barnet får den omtanke det inte kan få hemma. Barnet adopterar nästan in sig i den andra familjen och är ofta väldigt omtyckt, men det kan bli problem när barnet sedan ska flytta hemifrån och märker att de faktiskt inte har någon egen familj längre (SoS-rapport 1993:18)

4.1.10 Barn i riskzon

Barn i riskzon är ett ofta använt uttryck och har kommit att bli ett samlingsbegrepp för barn och ungdomar som har fysiska, psykiska eller sociala problem, växer upp under svåra förhållanden eller befinner sig i riskfyllda miljöer. Begreppet innefattar både barn vars hälsa och utveckling riskerar att skadas och barn som redan tagit skada av olika förhållanden (Hindberg, 1999).

”Sannolikheten för att riskfaktorerna skall leda till problem varierar med belastningarnas art och antal, deras varaktighet och hur de upplevs av individen” (Hindberg, 1999:39). Barnets sårbarhet och förmåga att bemästra påfrestningar är också av betydelse. Eventuellt får barnet stöd med detta från familjen eller andra i omgivningen (Hindberg, 1999). Rutter (i Klefbeck

& Ogden, 2003) menar att om en riskfaktor förekom isolerat behöver inte detta leda till något, men frekvensen ökar om två eller flera riskvariabler förekommer samtidigt. Ett exempel på detta kan vara att barnet lever i en familj med alkoholmissbruk som dessutom inte har ett fungerande socialt nätverk (Klefbeck & Ogden, 2003).

Barn till missbrukande föräldrar befinner sig i en riskzon redan från födseln, även om de föds friska. Riskernas storlek på barnet beror på hur allvarligt missbruket är och om båda eller bara den ena föräldern missbrukar. Skulle enbart ena föräldern missbruka är det inte säkert att den andre föräldern har en tillräckligt god omsorgsförmåga av barnet. Den föräldern som inte missbrukar kan vara så upptagen och pressad av den andra förälderns situation och problem att barnets behov ändå kommer i skymundan (Hindberg, 1999).

Vid en kartläggning av riskutsatta barn finns en stor fara för överinkludering enligt Klefbeck och Ogden (2003). Detta eftersom problembeteenden är något som förekommer hos de flesta barn. Nästan alla barn är riskutsatta i vissa situationer men de råkar endast illa ut i den mån de senare utsätts för påfrestningar som de inte är i stånd att bemästra. Riskfaktorer i en familj kan ha en skyddande funktion i en annan. Syskon kan reagera olika, positiva reaktioner hos den ena kan öka obehag hos den andra (ibid.).

Det finns forskning som visar på att de flesta riskutsatta barn faktiskt inte utvecklar några problem utan lägger om kursen i riktning mot ett välanpassat och välfungerande liv. En del av förklaringen är att det sociala nätverket omhändertar, stöttar och håller ordning på barn som tidigt visar tecken på avvikande utveckling. Detta kan i sin tur leda till ett otroligt starkt förändringstryck vilket med tiden kan korrigera ett barns färdriktning, så att barnet hamnar på rätt väg (ibid.).

4.1.11 Motståndskraftiga barn och skyddande faktorer

”En del klarar sig till synes bra, medan andra går under” (Hindberg, 1999:187).

Motståndskraftiga barn eller barn som ”klarar sig” trots svåra uppväxtförhållanden brukar i allmänhet betyda att barnen fungerar bra i sociala relationer, i skolan och senare i arbetslivet och de skiljer sig inte nämnvärt från vanliga ”Svenssons”. Barnens personliga egenskaper kan fungera som ett skydd under uppväxten och hälften av alla de barn som växer upp under svåra

förhållanden klarar sig bra i det vuxna livet. Bara för att dem växt upp i riskfamiljer behöver dem inte själva upprepa sina föräldrars mönster i sitt eget vuxenliv (Hindberg, 1999).

Konsekvenserna av att växa upp under svåra förhållanden ser olika ut för alla barn. Även om barn växer upp under liknande omständigheter kan barnen reagera mycket olika. Ett tydligt exempel är syskon som vuxit upp i samma familj, här är det inte ovanligt att utgångspunkterna mellan syskonen skiljer sig åt (ibid.).

Barn som klarar sig mot alla odds har under de senaste åren ägnats stort intresse och har kommit att kallas för maskrosbarn. Dessa barn har enligt Hindberg (1999) en förmåga att göra det bästa av en svår livssituation och lyckas bättre än förväntat. Ett barn som utsätts för massiv och långvarig bristande omsorg kan med hjälp av sina egna egenskaper få vuxna i sin närhet att ställa upp. Detta kan dämpa en negativ effekt av påfrestningar som barnen utsätts för. Tidigare har motståndskraft betraktas som absolut och oföränderlig, medan motståndskraft idag betraktas som något relativt. Under uppväxten kan ny sårbarhet och/eller styrka utvecklas under skiftande förhållanden (Klefbeck & Ogden, 2003).

Vad som egentligen utmärker stresståliga och motståndskraftiga barn kan ses i olika forskningsresultat där flera skyddande eller kompensatoriska faktorer återkommer regelbundet. Hindberg (1999) delar in dessa i tre kategorier: *Individuella kännetecken* som kan vara att barnet har god intellektuell förmåga, lugnt temperament, är aktivt och socialt orienterad. Ofta har de motståndskraftiga barnen god kognitiv förmåga och social kompetens. De har ett bra självförtroende samt är duktiga på att hantera stress. *Kännetecken hos familjen* kan vara att barnet har en god relation till åtminstone en förälder, att det finns värme och sammanhållning i familjen och mellan syskonen. *Kännetecken hos omgivningen* så som att barnet har en god relation till någon annan vuxen, att det finns personer i skola och närmiljö som kan ge socialt stöd och vara rollmodeller eller förebilder (ibid.). Även Klefbeck & Ogden (2003) skriver om detta i boken, *Barn och Nätverk* och tillägger att bemästringsfärdigheter gör det möjligt för barnet att anpassa sig till olika situationer och att handla konstruktivt vid motgångar.

Även om vissa av de utsatta barnen klarar sig förhållandevis bra i vuxen ålder menar Hindberg (1999) att vi inte kan säga att ingen skada har skett. Klefbeck och Ogden (2003) fäster stor uppmärksamhet vid att inte heller de motståndskraftiga barnen kan gå mellan

regndropparna och att det fokuseras för lite på vad barnet har fått försaka för att klara sig genom den svåra uppväxten. Det har visat sig att barn som klarade av att bemästra motgångarna i barndomen, utvecklade en latent sårbarhet som gjorde det svårt för dem att hantera senare framgångar och berömmelse (Klefbeck & Ogden, 2003).

Barndomen är inte bara en transportsträcka till vuxenlivet, utan den har ett värde i sig. En olycklig barndom är alltid en olycklig barndom och kan inte kompenseras av ett förhållandevis lyckligt vuxenliv” (Hindberg, 1999:189).

Skyddande faktorer kan definieras som påverkan som förändrar en persons reaktion på en miljömässig risk som ökar risken för missanpassning. Dessa blir oftast märkbara först när barnet utsätts för stress och motgångar, alltså kommer de skyddande faktorerna till uttryck i samspel med stressfaktorer. De skyddande faktorerna behöver inte alltid vara behagliga eller av positiv karaktär (kan smaka illa men ha en gynnsam effekt). Det är effekten av en händelse som är skyddande, inte händelsen i sig. Bemästrande av stress och problem kan i mindre doser öka motståndskraften inför större doser av motgång (Klefbeck & Ogden, 2003).

Sårbarhet och skyddande faktorer förklaras av Rutter (i Klefbeck & Ogden, 2003) som mer specifika och avgränsade begrepp än motståndskraft och handlar om förändringar i reaktioner på en risksituation. Den har en indirekt effekt som är beroende av en eller annan form av samspel. Ett exempel är att ett barn kan vara sårbart på grund av att det har ett litet och dåligt fungerande socialt nätverk. En riskfaktor kan för detta barn vara om det utsätts för mobbing eller upplever nederlag i skolan. Sårbarhets- och skyddsprocesser är i många fall förbundna med vändpunkter i individens liv. Dessa kan vara både positiva och negativa samt få betydande konsekvenser för individens framtid (ibid.).

4.2 Det sociala nätverkets betydelse

4.2.1 Familj, släkt, vänner och betydelsefulla andra

När och om föräldrarnas omsorgsförmåga sviktar är barnet beroende av personerna i nätverket för att kunna få ett tillräckligt gott omhändertagande. Det naturliga nätverket avser de människorna som finns kring familjen, så som släkt, vänner och grannar. Nätverket är i regel viktiga resurser i familjens liv. ”Familjens sociala sammanhang påverkar dess förmåga att skapa goda förutsättningar för barnets utveckling” (Hindberg, 1999:23). Hindberg (1999) menar att det kan hjälpa familjens livskvalitet att ha en farmor, vän eller granne som kan

hjälpa till när barnet är sjuk, vara barnvakt eller stödja föräldrarna när orken sviktar. Det finns även professionella nätverk runt familjen så som barnhälsovårds-, förskole-, skol- och fritidspersonal som även dem är viktiga på många sätt.

Christensen (1993) menar att det är avgörande för hur bra barnen klarar sig om de får hjälp att bearbeta svåra händelser så att de inte ger varaktiga skador. En god och kontinuerlig kontakt med någon utanför familjen är en av de mest betydelsefulla faktorerna för att barnet ska utvecklas på ett bra sätt. Barnet får då möjlighet att spegla sig i någon annan och få en mer realistisk syn på sin egen familj (Hindberg, 1999).

4.2.2 Barns behov av hjälp

Barn i missbruksfamiljer har ett stort behov av att avlastas från den oro och det ansvar den känner för föräldrar och syskon. Barnet behöver mycket hjälp med att känna efter och hitta sina egna känslor igen. Ofta är de egna känslorna något som barnen har fått lägga åt sidan för att istället uppmärksamma föräldern. Barnen är duktiga på att anpassa sig och känna igen andras behov men inte sina egna och de behöver hjälp att känna igen de egna signalerna. Ofta har dessa barn stora skam och skuldskänslor och behöver få veta att de inte bär skulden för föräldrarnas missbruk och ingen kan, särskilt inte ett barn, hjälpa missbrukaren om han eller hon inte själv vill. Men det viktigaste av allt är att någon lyssnar och uppmärksammar barnet (Bengtsson & Gavelin, 2004). Även Christensen (1997b) betonar vikten av att barnen får ventilera sina känslor och tankar med någon vuxen utanför familjen. Det är särskilt viktigt att klargöra för barnen att det inte är deras fel att mamma eller pappa dricker, att det inte är ensamma och att det är tillåtet att tala med andra om sin situation (ibid.).

Vad vi uppmärksammar är något som varierar över tid och en fråga som är i fokus under ett decennium kan hamna i glömska i nästa. Barn som far illa har rätt att bli sedda och få adekvat hjälp, oavsett om deras problem vid tillfället uppfattas som aktuell och intressant eller inte. Såväl kunskapsnivån som aktivitetsnivån måste alltid vara hög och gälla alla former av utsatthet (Hindberg, 1999).

4.2.3 Myndigheternas insatser

Det finns bestämmelser och lagar om ansvar för barns fysiska och psykiska utveckling för samtliga verksamheter som rör barn och ungdom. Barnen och ungdomarna ska kunna erbjudas stöd och hjälp från den egna verksamheten, men de svåraste fallen ska hänvisas till

individ- och familjeomsorgen eller till barn och ungdomspsykiatri. Barnverksamheterna har således huvudansvaret för att upptäcka barn i riskzon och se till att de får ett adekvat stöd (Hindberg, 1999). För att kunna stödja barnet där det befinner sig måste det finnas tillräckliga resurser, kunskap och kompetens inom såväl barnhälsovården, barnomsorgen, skolan och fritidsverksamheterna (Hindberg, 1999). Anmälningsskyldigheten som är reglerad i Svensk lag gäller alla verksamheter som arbetar med barn och innebär att de anställda är skyldiga att anmäla till socialtjänsten om det misstänker att ett barn far illa. Huvudansvaret för barn som far illa ligger trots allt på socialtjänsten då det är dit som anmälningarna om missförhållanden anmäls (Hindberg, 1999).

Det är inte enbart verksamheterna för barn och unga som ansvarar för att upptäcka de barn som befinner sig i riskzonen. Även verksamheter som har vuxna som målgrupp har ett stort ansvar då många av deras klienter inom exempelvis missbruksvården har barn. Därför bör det vara en självklarhet att vården underrättar sig om klienten har barn och i så fall hur dem har det. På så sätt kan vuxenvården hjälpa till att fånga upp barnen innan de tagit någon allvarligare skada. De kan samtidigt stödja klienten i sitt föräldraskap och samarbeta med verksamheter runt barnet till klienten (ibid.).

Vuxna barn till alkoholister berättar om hur viktigt det är att få prata om sina upplevelser och känslor från barndomen och de helighetsmakerierna som försiggått i familjen för att kunna börja tillfriskna och beträda en ny väg som vuxen (Hindberg, 1999).

De vanligast förekommande insatserna är kontaktperson/kontaktfamilj, men vad som finns varierar lite mellan olika kommuner. Andra insatser som förekommer är spädbarnsverksamhet, som hjälper till att förbättra samspelet mellan barn och föräldrar. Det finns även gruppverksamheter för exempelvis barn till missbrukare eller psykiskt sjuka föräldrar (Hindberg, 1999).

4.2.4 Barngrupper

Idag erbjuds även anhöriga till alkoholmissbrukare hjälp. När det gäller barn får de i första hand sin hjälp i barngruppsverksamhet. De som leder barngrupperna har i allmänhet genomgått någon av de gruppledarutbildningarna som finns i Sverige. CAP (Children Are People Too) och TAPP (Teen Age Power Potential). Det finns även andra program framtagna bland annat ett från Rädda barnen men i grunden lutar sig dessa ändå mot CAP och TAPP.

Hindberg (1999) presenterar några punkter som gruppverksamheten möjliggör för barnen. I gruppverksamheten ges barnet möjlighet att möta andra barn/ungdomar som har likartade levnadsvillkor, de kan dela erfarenheter med andra och känna igen sig själv i andras erfarenheter, de får kunskap om alkohol och alkoholberoendets orsaker, de kan bli avlastade från skuld känslor och ansvar för föräldrarnas missbruk, de kan lära sig uttrycka känslor och våga visa egen vilja vilket också stärker självförtroendet. Barnen får också en möjlighet att leka, fantisera och ha roligt.

Behandlingen bygger på frivillighet och föräldrarnas inställning är avgörande om barnet verkligen ska få hjälp (Hindberg, 1999). För många av barnen är det en avgörande faktor för att kunna få hjälp av någon utomstående att föräldrarna har gett sitt ”tillstånd” att de får prata med någon. Det är inte förrän föräldern släpper på hemligheten som barnen vågar berätta om sin situation (Bengtsson & Gavelin, 2004). Yngre barn är beroende av att bli uppmärksammade av sina föräldrar eller andra vuxna, som förstår barnens problem och hjälper dem att uttrycka sig (Hindberg, 1999).

Erfarenheterna av gruppverksamheterna är odelade positiva. De ger barnen stöd och hjälp både i den aktuella situationen och i ett längre perspektiv” (Hindberg, 1999:96).

5. REDOVISNING AV INTERVJUER

I detta kapitel redovisar vi och analyserar det som framkommit i våra intervjuer. Våra intervjupersoner arbetar på olika sätt med barn till alkoholmissbrukare och de har olika erfarenheter sedan tidigare av missbruk. Fem personer arbetar idag med barngrupper och två personer arbetar med ungdomar genom individuella samtal och nätverkssamtal. Vi har inte haft några ambitioner att jämföra olika yrkeskategorier utan istället tror vi att intervjupersonernas olika bakgrund och arbetsuppgifter gett oss en bredare kunskap om barn till alkoholmissbrukare. Mycket av det som kom fram i intervjuerna stämmer överens med den information som vi fått genom litteraturen, men det finns också en del intressanta avvikande och egna reflektioner som intervjupersonerna framför. Vi fick intervjupersonernas godkännande att använda förnamn i uppsatsen men vi har ändå valt att använda fingerade namn till våra citat.

5.1 Barns uppväxtmiljö

Hur hemmiljön ser ut för barn som växer upp med alkoholmissbrukande föräldrar varierar kraftigt. Många kan ha väldigt bra hemförhållanden och lever tillsammans med både mamma och pappa. Om det endast är den ena föräldern som missbrukar kan den andra föräldern fortfarande vara välfungerande och tar hand om barnen på ett bra sätt. En av intervjupersonerna menar att barnet fortfarande kan ha en god relation till den föräldern som inte dricker. Samtidigt framkommer det i intervjuerna, vilket även stämmer överens med delar av litteraturen som vi tagit del av, att många av dessa barn trots allt inte får den uppmärksamhet och omsorg de behöver. Detta beror på att den missbrukande föräldern tar upp så mycket tid av den andre att inte heller den välfungerande föräldern ser sina barn och deras behov.

Jag kan väl säga att i de flesta fall har det ju sett rätt illa ut för barnen, förra terminen var ju helt fruktansvärd vad de barnen hade gått igenom i slagsmål, fylleri och blivit misshandlade, och att man inte hållit vad man lovar och sådana klassiska saker... det är ju... vad man normalt kallar ganska torftigt, alltså missbruk är ju en dödlig sjukdom, brukar man ju säga. (Jon)

Våld nämns av alla intervjupersonerna och är vanligt förekommande i samband med alkohol. Det finns klara statistiska samband mellan alkoholkonsumtion och våldsbrott och aggressiviteten finns ofta inom individen redan innan berusningen (Alborn, 1997). Intervjupersonerna menar att även personer som normalt sätt inte är våldsamma kan bli det när de är alkoholpåverkade. Därför är det inte ovanligt att barnen bevittnat, eller till och med blivit utsatta själva för, våld i hemmet.

Hindberg (1999) menar att de flesta av barnen växer upp i sina familjer trots missbruket vilket till stor del kan bero på att missbruket ofta är dolt. Hos våra intervjupersoner har vi fått olika svar på om barnen växer upp i sina familjer eller placeras utanför hemmet. De barn som intervjupersonerna pratar om är de som har uppmärksammats och redan finns i verksamheten. Alla intervjupersoner påpekar att de barn som upptäcks och får hjälp bara är en bråkdel av alla de barn som lever under svåra förhållanden på grund av föräldrars missbruk. I den lilla kommunen säger intervjupersonerna att det är ovanligt att barnen bor tillsammans med den missbrukande föräldern och är det så att den ena föräldern missbrukar bor barnet vanligtvis hos den andre föräldern. Är det så att båda föräldrarna missbrukar placeras barnen oftast utanför det egna hemmet. I den stora kommunen uttrycks det att det är vanligt att barnen lever i sina familjer med en missbrukande förälder och en välfungerande. I den medelstora

kommunen menar intervjupersonerna istället att de flesta barnen som har missbrukande föräldrar idag placeras utanför föräldrahemmet. Dessa barn placeras ofta hos släktingar om möjligheten finns (ibid.).

5.1.1 Föräldrars omsorgsförmåga

Bronfenbrenner (i Klefbeck & Ogden, 2003) menar att det är i mikrosystemet, det vill säga familjen eller den närmsta omgivningen, som barn gör sina erfarenheter och skapar sin verklighet. Många missbrukande föräldrar har enligt Alborn (1997) svårt att agera som föräldrar även när de är drogfria, trots detta är alla intervjupersoner överens om att föräldrar i stort vill sina barn väl och då även de som missbrukar. De gör alla så gott de kan men har man fastnat i ett missbruk så kommer alkoholen i första rummet och familj och arbete kommer i andra hand.

...sen e de de här med missbruk och sånt, de kan ju se så himla olika ut, för det finns ju dem som missbrukar som fasingen då som en vecka kanske och sen så e dem nyktra under en längre tid och sen så går dem in i ett intensivt missbruk och sen finns det dem som småsuper varje dag, ... som är ständigt frånvarande från sina barn mentalt och liksom aldrig har de här riktiga kontakten och aldrig ser sina barn... och sen finns det ju de som är mer periodare som faktiskt kan, tror jag... som kan vara en väldigt bra förälder.
(Eva)

Som tidigare nämnts menar Alborn (1997) att väldigt många föräldrar med missbruksproblem har svårigheter att fungera som föräldrar även när de är drogfria. Det är svårt att ge något till sina barn som man själv inte fått och många missbrukare har själva vuxit upp under liknande förhållanden som deras barn nu får uppleva. Generellt sett går det inte att säga att en missbrukande förälder är en dålig förälder.

Man kan inte säga generellt att en missbrukare är en dålig förälder utan jag har ju träffat många kvinnor som har fått barn och där det fungerar väldigt bra, som har en god förmåga till att knyta an till sina barn. (Elin)

...det är väldigt olikt, hur allvarligt och hur gravt missbruk det är, men...det är inte så att en förälder är otrygg hela tiden utan det kan finnas goda ingredienser också, med värme och kärlek och vanligt liv, bitvis. Men det kan också vara väldigt förödande och destruktivt emellanåt. (Lars)

Det är vanligt att den som aktivt missbrukar inte klarar att ta hand om barnet alls.

Alkoholmissbruket kan göra att föräldern inte riktigt ser sina barn och inte kan känna in barnens behov. Finns det då en annan förälder tar denne vanligtvis hand om barnen istället.

Om inte barnet får sina fysiska och psykiska behov tillfredsställda av föräldern eller någon annan kan barnets utveckling skadas. Omsorgen om barnet är av väldigt stor betydelse för att barnet ska utvecklas ”normalt”. Vissa föräldrar som brister i sin omsorg om barnet tillfredställer inte barnens grundläggande behov vilket då kan medföra att barnen måste omhändertas. Några av intervjupersonerna berättar att många föräldrar själva har växt upp under liknande förhållanden som sina barn nu gör och att det då är svårt för föräldrarna att ge sina barn någonting som de själva inte fått. Upptäcks dessa familjer i riskzonen tidigt kan föräldern få hjälp i sin föräldraförmåga och förbättra samspelet genom spädbarnsverksamhet (Hindberg, 1999).

5.1.2 Avsaknad av närhet, trygghet och förutsägbarhet

Som Klefbeck och Ogden (2003) påpekar är det genom negativa och positiva förutsägbarheter som barnet lär sig att förstå vad som är tillåtet och vad som är förbjudet, rätt och fel. Barnen som växer upp i en missbruksmiljö, där mamma eller pappa är oförutsägbara, saknar oftast regler. Det beteende som får en positiv respons idag kan få en negativ i morgon. Barnen vet aldrig vad som väntas, beröm eller en örfil.

Intervjupersonerna säger att avsaknaden av trygghet i dessa familjer med missbruk är stor då missbruket oftast kommer i första hand.

...det här att man inte riktigt litar på vuxna, man kan inte lita på sin mamma för ofta är det, alltså föräldrar vill sina barn väl gott på sitt sätt någonstans, men är man i ett missbruk så går ju alltid missbruket först. (Eva)

Barn behöver kontinuitet och förbehållslös kärlek för att kunna utveckla en tillitsfull relation till sin omgivning (Alborn, 1997). Oförutsägbarheten och att man inte vet hur det kommer vara från en dag till en annan gör att barnen känner sig otrygga, det finns inga egentliga regler utan de kan variera beroende på vilket tillstånd föräldern är i. Ena dagen ska man vara på ett sätt och andra dagen på ett annat. Ena sekunden är föräldern på ett sätt och nästa sekund på ett helt annat. Många barn går runt med mycket oro i kroppen, man oroar sig för vad som händer när man inte är hemma och vad som kommer att vänta när man kommer hem vilket gör att barnet kan få svårt att koncentrera sig. Några av intervjupersonerna säger även att barnen ofta har en oro över att föräldrarna kommer att dö ifrån dem.

5.1.3 Överlevnadsstrategier, roller och förnekandet av egna känslor

Alla individer utvecklar olika roller i relationen till andra. Rollerna är enligt utvecklings- och socialekologin någonting som individen själv tar på sig eller som någon annan tillägnar personen och dessa förändras i tid och rum. De av intervjupersonerna som arbetar med barngrupper använder sig mycket av de fyra olika rollerna som vi tidigare nämnt i den tidigare forskningen, hjälten, rebellen, clownen och tapetblomman. Barnen kan ofta själva berätta om vilket beteende de har och många säger att de har olika beteenden i olika sammanhang. Rollerna är inget statiskt utan kan variera. Ofta har barnen en helt annan roll då de är i skolan än hemma. Kanske är barnet den duktiga eller tysta hemma men när det kommer till skolan är barnet istället den bråkiga. Intervjupersonerna kan inte säga något generellt om vilket barn i en syskonskara som tar vilken roll men oftare är pojkarna stökiga och flickorna de duktiga. Vid en av intervjuerna påpekas det dock att det idag är allt fler utagerande flickor.

Barnen får ju inte vara barn, det är ju mammas behov som går i första hand, så ska det ju inte vara, barn ska ju få sina behov tillgodosedda i första hand, och det får ju ha olika överlevnadsstrategier för att fixa den här situationen och det handlar ju egentligen om alla familjer där det inte fungerar på något sätt, barn hittar olika strategier och det får ju bli vuxet i förtid. (Elin)

Barn som växer upp i familjer med alkoholmissbruk tar generellt sett mycket mer ansvar hemma än andra barn. Ofta är det de äldsta barnen som tar de mesta ansvaret och blir den duktiga medan de yngre tar på sig någon annan roll. En av intervjupersonerna som arbetar med barngrupper menar att det naturligt blir det äldsta barnet som tar hand om familjen då det inte finns någon annan som ser till att behoven hos syskonen och det självt blir tillfredsställda. Det framkommer dock under intervjuerna, till skillnad från vad Kärnekull- Jakobsson (1997) menar, att rollfördelningen varierar mellan de äldre och yngre barnen. Det måste inte bli den äldsta som tar på sig rollen som duktig även om det verkar vara det vanligaste. Rollerna kan förändras över tid och det finns även yngre barn som tar på sig ansvaret för familjen. Det är inte alltid som rollen är något man tar till sig själv utan ibland tilldelas barnet en roll av någon annan.

Vid en av intervjuerna säger en gruppleddare att barnen ofta har många olika känslor i kroppen när de kommer till gruppen som de inte vet hur dem ska få ut och det är vanligt att barnen är väldigt oroliga. I en av grupperna jobbar de mycket med känslor precis i början på programmet och då är det väldigt många barn som har svårt för att formulera sig, sätta ord på känslor, situationer och berätta hur dem har det.

De är rädda för vissa saker, till exempel är en känslig sak de här med familjen, när vi pratar om hur det ser ut i deras egen familj utifrån ett speciellt tema, är det många som springer och gömmer sig. Det är så otäckt på något sätt, att prata om det. (Håkan)

Även andra av intervjupersonerna har upplevt liknande scenarier i sina barngrupper. Till exempel hade en barngrupp en flicka som knöt fast sig i stolen under tiden de satt och pratade och vissa barn har så dålig impuls kontroll att de helt plötsligt ligger under bordet. Barnen har svårt att uttrycka sina känslor och har ofta utnyttjat sig av att sätta upp olika försvar och istället för att visa sig rädd och ledsen kan barnet bli aggressivt. Barnet kanske inte ens kan visa glädje då dem känner skuld då mamma kanske ligger hemma och är ”sjuk”.

Intervjupersonerna berättar att det är mycket lättare att få syn på de barn som är utagerande då de drar uppmärksamheten till sig på ett negativt sätt. Dessa barn uppmärksammas ofta av fel orsaker. Samtidigt säger några av intervjupersonerna att det är de barnen som är de egentliga hjältarna eftersom de visar allra mest att det är något som inte stämmer. Det de egentligen uttrycker är: - Kom och titta hur jag har det hemma! Det är svårare att upptäcka en flicka som är duktig och ambitiös i skolan då hon oftast inte drar någon större uppmärksamhet till sig.

Flera av intervjupersonerna har nämnt ordet anpassning när de pratar om barn till alkoholmissbrukare. De menar att barnen är så väl tränade att anpassa sig till andra att de egna behoven kommer i skymundan. Barnets känslor blir inte så viktiga, barnet blir så fokuserat på att känna in andras behov och anpassa sig till detta att de egna känslorna och behoven glöms bort. Detta kan få konsekvenser som yttrar sig i att barnen får svårt att gå in i nära relationer, man litar inte på vuxna för att man blivit sviken så många gånger och mycket bottnar i ensamheten.

5.1.4 Familjehemligheten förknippad med skuld och skam

Hindberg (1999) har tidigare betonat vikten av att få berätta sin familjehemlighet för någon annan utomstående vuxen för att kunna komma vidare i livet. I de barngrupper som våra intervjupersoner driver är familjehemligheten oftast inte längre en hemlighet. Ofta har barnen funderat mycket innan de kommer till gruppen.

Till en början kan det vara någonting som man egentligen inte får prata om, det är inte helt okay, utan man försöker att dölja... det är också viktigt tänker jag att få föräldrarnas tillåtelse på något sätt. Att det är okay att du pratar om de här för du mår dåligt och far illa av det, det är okay att du går och pratar med någon om det. (Håkan)

Många av barnen aktualiseras för gruppverksamhet av föräldrarna själva. På så sätt har föräldrarna givit sin tillåtelse för barnet att prata om familjen, men det som enligt intervjupersonerna är absolut viktigast är att föräldrarna själva säger till barnen att det är okej att prata om barnets egna känslor och upplevelser.

Förenat med missbruket finns en stor skam och skuld. Många barn uppfattar missbruket som deras fel och att de är helt ensamma om situationen. Man skäms för hur föräldrarna beter sig i onyktert tillstånd utanför hemmet. Barnen skäms och tar själva på sig skulden för föräldrarnas beteende. Föräldrarna behöver inte lägga skulden på barnen de känner skuld i alla fall exempelvis: - Jag kom för sent hem från skolan därför drack mamma, därför slog pappa mamma. Ibland är det också så att föräldern känner att de måste lägga skulden på barnet, men barnet känner redan skuld då de är så ansvarsfulla och lojala mot föräldern.

Missbruket påverkar ju barnen och barn kan ju känna på sig att det är något som inte stämmer, men den här familjehemligheten, man pratar ju inte om den, så känner de att det är något som inte stämmer men man får inte prata om det, och det mår ju ingen bra av. Alltså barn känner ju av att föräldern inte är riktigt närvarande, att man inte har riktig kontakt. (Eva)

Både forskare och intervjupersoner menar att det är viktigt att barnen får prata om vad som händer och sina känslor. Att familjehemligheten bryts och att barnen avlastas från sina skuld-känslor, att de får veta att missbruket inte är deras fel.

5.1.5 Motståndskraftiga barn och det sociala nätverkets betydelse

Intervjupersonerna ser på motståndskraften hos barnen på olika sätt. Några säger att motståndskraften är bra och gör barnet starkt. Genom att bemästra sin barndom bra skaffar sig barnet färdigheter för att klara av framtida motgångar bättre. En annan av intervjupersonerna säger att motståndskraften, att bli stark och klara sig, är något som kan få stora konsekvenser som inte alltid måste vara positiva. Till exempel blir barnet sämre på att känna in och på att möta människor, att motståndskraften gör barnet starkt men samtidigt förlorar barnet andra förmågor.

...motståndskraften handlar ju om att knyta andra kontakter så att man får någon slags normalitet i livet så att man kan utvecklas någorlunda, dethär med att kunna leka, man håller sig inte bara hemma utan det finns lekkamrater och man håller inte saker och ting hemligt utan man har kanske en vuxen person som man pratar med och så. jag tänker att och det här med maskrosbarn, ett gammalt beprövat begrepp, som handlar om det att lyckas titta utanför den här hemliga...den här bubblan som man har där...Alltså så man

kan ju tänka sig att det är något speciellt, det är någon speciell konstruktion i de här barnen...som gör att dem tål att, att vara inne i en sån här bubbla, att det är på det sättet, att de är konstruerade så att de är sociala barn som gärna knyter nya kontakter. (Håkan)

En annan intervjuperson menar att barn inte föds som blanka blad utan har olika förutsättningar. Några barn är känsligare än andra och klarar motgångar sämre, men inte ens dem motståndskraftiga barnen klarar vilka motgångar som helst. Uppväxten påverkar alltid barnen, men vissa barn klarar av att hantera sin uppväxt bättre än andra.

Antalet mesosystemkontakter, vilket Klefbeck och Ogden (2003) jämför med det sociala nätverket, har stor betydelse för barnet och kvaliteten i kontakterna är viktiga för barnets utveckling. Enligt Bronfenbrenner (i Klefbeck & Ogden, 2003) har mesosystemkontakten en nyckelfunktion i barnets uppväxt. Även intervjupersonerna är tydliga med att betona det sociala nätverkets betydelse för de här barnen som oerhört viktigt och ibland avgörande för att barnet ska klara sig. Det är viktigt att barnet blir bekräftat och att någon lyssnar på dem. De betonar också vikten av att de har någon form av trygghet och detta behöver inte komma från föräldern utan det kan komma från någon annan.

Det är ju det de här barnen behöver, de är så svikna barn, så vad de behöver, tror jag, är en annan trygg vuxen som de kan känna trygghet och tillit till och det kan betyda oerhört mycket, eller det är jag säker på att det gör. (Eva)

De barn som har ett stort socialt nätverk med många kompisar klarar sig enligt våra intervjupersoner bättre än de med bristfälligt nätverk. Men ofta saknar många av barnen helt kamrater. Vissa barn får skador av sin uppväxt som gör att de inte kan skapa varaktiga kontakter med jämnåriga och de som har vänner vill inte gärna ta hem dem i det egna hemmet. Vid en av intervjuerna framkommer det att några av de här barnen inte heller får möjlighet att hitta kompisar då de andra barnens föräldrar inte tillåter sina barn att leka med ”alkoholistbarnen”.

Om barnet blir sedd och bekräftad av någon kan de ha mycket kraft och resurser för att ta sig igenom den svåra barndomen. Att barnet hittar andra vuxna som kan ge dem det de behöver är viktigt och barnen söker sig ofta till miljöer där de får sina behov tillfredsställda och där de blir bekräftade.

Det är livsavgörande på något sätt, man kan ju få en god bindning till vem som helst egentligen. (Elin)

Vissa av intervjupersonerna menar att morföräldrarna ofta är återkommande som de andra betydelsefulla vuxna dit barnet kan gå. Det är annars svårt att precisera om det är några speciella som blir betydelsefulla för barnet men det är oftare någon i släkten än en utomstående. Detta menar en av intervjupersonerna kan bero på att släkten haft en mer naturlig insyn i barnets uppväxt och är medvetna om familjen situation. Det förekommer också att det dyker upp betydelsefulla personer utanför familjens nätverk, bara för att det finns välfungerande släktingar behöver det inte betyda att de hjälper en eller att de blir betydelsefull för barnet. Grannen kan vara mer betydelsefull för barn idag då nätverket ofta är utspritt och tunt idag.

5.2 Barns behov av hjälp

5.2.1 Betydelsen av att få prata om sin situation

Intervjupersonerna är överens om att barnen behöver få prata om sin situation och sina upplevelser med någon utomstående.

Det är viktigt att få tala om sina upplevelser, man kan reparera rätt mycket, kanske inte allt, men mycket... det är otroligt viktigt så att det inte bara ligger och maler inombords, och också att någon har hört min berättelse, någon har lyssnat å mig, någon har sett mig, någon har bekräftat mig och man har blivit tagen på alvar, det är jätteviktigt. (Håkan)

Man kan enligt intervjupersonerna reparera mycket även senare i livet. Vid en intervju menar intervjupersonen att behoven av att berätta aldrig försvinner utan finns där livet ut. Uppväxten i en familj med missbruk kan sätta djupa spår. Ett barn som växer upp i en missbruksmiljö behöver hjälp oavsett hur bra de verkar bemästra sin situation. Inga barn går opåverkade genom livet och en olycklig barndom är alltid en olycklig barndom.

Hindberg (1999) betonar även hon att det är viktigt att någon gång få berätta om det hemlighetsmakeri som försiggått i familjen för att få en möjlighet att kunna gå vidare med sitt liv. Liksom intervjupersonerna påpekar är barnen inte oberörda av föräldrarnas missbruk, även om många föräldrar tror at dem skött sitt missbruk på ett sådant sätt att barnen inte sett något eller tagit någon skada (Hindberg, 1999).

5.2.2 Barngruppsverksamhet och samtal

I intervjupersonernas verksamheter får barnen möjlighet att träffa barn i samma situation. Mer än hälften av barnen har stora problem med att skaffa vänner men i barngruppsverksamheten knyts många kontakter menar en av gruppledarna. Många av barnen i barngrupperna har inte haft någon aning om att de andra barnen haft samma problem trots att de gått på samma skola.

De av intervjupersonerna som arbetar speciellt med ungdomar, satsar mycket på att ha med den unges sociala nätverk i samtalen. De menar att alla har någon i sitt nätverk som de kan ta hjälp av. Ofta försöker man få med båda föräldrarna, även den som missbrukar för att denne ska kunna få en uppfattning om hur barnet har det. I den stora kommunen erbjuds alla anhöriga att få gå i anhöriggrupper medan barnen går i barngrupper.

Alla barn lever inte längre i en missbruksmiljö men har ett behov att få prata om sina upplevelser. Kanske är mamma idag nykter men barnet har svårt att få ordning på tidigare händelser. Genom att barnen fått gå i barngrupper har många föräldrar reagerat på hur annorlunda det har blivit i hemmet. Många barn tar nya roller och kommunikationen mellan föräldrarna samt mellan barn och föräldrar fungerar bättre.

En av intervjupersonerna säger att de i gruppverksamheten försöker ge barnen olika strategier för att veta vad de ska göra och vem dem kan vända sig till om mamma eller pappa skulle börja missbruka igen. I grupperna arbetar man i stort mycket mer att bygga upp varaktiga relationer och tillit till andra människor. I den mindre kommunen arbetar en kvinna och man gemensamt med barngruppen och här försöker man också visa barnen att en man och en kvinna kan fungera och ha en god relation till varandra. Något som barnen sällan upplevt. De arbetar också mycket med att prata om olika sorters relationer till alkohol för att barnen ska förstå att det är möjligt att dricka alkohol under reglerade former. Många av barnen har en förvrängd bild av alkohol och kan bli oroliga och misstänksamma så fort de ser en öl i kylskåpet.

Det är viktigt att i samtal med barnen även betona det som faktiskt fungerar och är bra i familjen och inte enbart fokusera på det som är dåligt. Föräldern är trots allt ändå det viktigaste som barnet har. Christensen (1997b) betonar att föräldrarna är det viktigaste i barnens liv och vi kan aldrig ersätta dem, enbart komplettera dem.

6. AVSLUTNING

6.1 Sammanfattning

Många barn växer idag upp tillsammans med en missbrukande förälder då det ofta är svårt att upptäcka missbruket på grund av att det är så dolt. En annan faktor är att samhällets syn förändras över tid och ett oacceptabelt förhållande idag kan i en senare tid betraktas som ett acceptabelt förhållande.

Barns utveckling är beroende av att de får sina grundläggande behov tillfredställda. Genom att verkligheten är förutsägbar lär sig barnet vad som är rätt och fel och vad som förväntas av dem i olika situationer. Barn är beroende av att omsorgspersonen ser dem och kan tyda deras signaler för att barnet ska kunna utveckla en positiv självbild och tillit till andra. Föräldrarnas missbruk medför ofta att barnet och dess behov kommer i andra hand. Föräldern har ofta svårt att tyda barnets signaler och omsorgen om barnet kan få stora konsekvenser.

Oförutsägbarheten i hemmet gör att barnet upplever stor osäkerhet och tvingas anpassa sig till föräldrarnas beteende. De lägger ner mycket tid på att försöka tolka föräldrarnas beteende och behov och de egna känslorna glöms ofta bort. Barnet kan heller inte vara säkert på viken respons en handling kommer att få från en dag till en annan, då allt är beroende av föräldrarnas sinnesstämning. Detta skapar en stor otrygghet hos barnet, att aldrig riktigt veta.

För att överleva utvecklar barnen olika strategier och tar på sig olika roller. De roller som brukar användas är *hjälten* -duktig och ansvarsfull, *rebell* -stökig och utagerande, *clown* -rolig och impulsiv och *tapetblomman* -tyst och osynlig. Vilka roller barnet tar på sig kan variera beroende på situation och miljö. Ofta blir det första barnet det duktiga, men det finns inget som säger att det måste vara så. Andra sätt att hantera situationen i hemmet kan vara att barnen försöker fly från hemmet. De skaffar sig intressen utanför hemmet och lägger stor tid på dessa.

Barn reagerar inte på samma sätt även om de utsätts för samma miljömässiga påfrestningar då de har olika personligheter och förutsättningar för att bemästra motgångar. Barn tar till sig olika mycket av det som händer runtomkring dem och påverkas olika mycket av föräldrarnas missbruk. Att ett barn är motståndskraftigt kan både vara till fördel och nackdel för barnet då

vissa anser att motståndskraften leder till andra konsekvenser som att senare i livet inte kunna gå in i relationer. Någon intervjuperson säger istället att de motståndskraftiga barnen är motståndskraftiga bara för att de har stor social kompetens och att detta endast är positivt.

Missbruket påverkar alla barnen på ett eller annat sätt och ingen kan gå oberörd genom en barndom i en missbruksmiljö. Därför är det viktigt att barnen har någon annan betydelsefull vuxen och ett fungerande socialt nätverk dit dem kan vända sig för att få stöd och hjälp. Det är viktigt att barnet uppmärksammas och får prata om sin situation. Barnen kan klara sig mycket bra trots föräldrarnas brister, bara de blir sedda och bekräftade av någon annan.

Barnen har ett stort behov av att få prata om sina upplevelser och komma ifrån allt hemlighetsmakeri som familjehemligheten har skapat. Barngrupper har här visat sig ha mycket goda resultat för barnen. Barnen får möjlighet att träffa andra i liknande situation och bli avlastade sina skuld känslor för föräldrarnas missbruk. Behovet av att prata är viktigt, men det behöver inte nödvändigtvis vara i någon professionell verksamhet, utan det viktigaste är att det finns någon som lyssnar på barnet.

Bara för att barnet växer upp i en missbruksmiljö behöver inte detta betyda att barnet inte kommer få ett fungerande vuxenliv. Mer än hälften av alla barnen som växer upp i familjer med alkoholmissbruk klarar sig mycket bra i framtiden. Det sociala nätverket kring barnet har en avgörande betydelse för barnets utvecklingsmöjligheter.

6.2 Slutdiskussion

Vår ambition var att undersöka hur barn påverkas av att växa upp med alkoholmissbrukande föräldrar, men även nätverkets betydelse och hur det kommer sig att vissa barn klarar sig bättre än andra. Under arbetets gång har vi upptäckt och fått bekräftat att det sociala nätverket är av oerhört stor betydelse för hur barnet klarar sig. Den information vi fått av våra intervjupersoner och kunskapen från litteraturen har varit att nätverket har en oerhört stor och avgörande betydelse för barnets utveckling. Det som är viktigt för dessa barn med alkoholiserade föräldrar är att det finns andra betydelsefulla vuxna som kan ge barnet trygghet och stöd.

Några av våra intervjupersoner säger att det alltid finns någon i nätverket som kan ge stöd medan andra säger att det kan gå väldigt illa för ett barn som inte har ett fungerande nätverk

eller någon betydelsefull vuxen att vända sig till. Kan det vara så att ett barn lever så pass isolerat att det inte finns något socialt nätverk utanför familjen eller finns det alltid någon? Om det inte finns någon insyn i familjen, hur ska vi då kunna upptäcka dessa barn och hjälpa dem till ett bättre liv? Är det skolans uppgift, det är ju ändå de som har den största kontakten med barnet eftersom de befinner sig där under större delen av sin tid. Visst är det så att socialtjänsten har det yttersta ansvaret för att barn växer upp under tillräckligt bra förhållanden, men hur ska de kunna upptäcka barnet om ingen annan ger indikationer på att någonting är fel?

Barnen som växer upp i en missbruksmiljö lever ofta i en dysfunktionell familj och många av barnens föräldrar har själva växt upp under liknande förhållanden som deras egna barn nu växer upp i. Forskare menar att det är i barndomen som föräldragrunden läggs, att föräldrarna inte kan ge sina barn den trygghet och närhet de behöver då dem själva inte fått det under sin uppväxt. Detta skulle då betyda att barnen sedan i sin tur inte kan tillfredställa sina egna barns behov på grund av de egna föräldrarnas brist på omsorgsförmåga. Samtidigt finns det de som säger att barnen inte är dömda att göra om sina föräldrars misstag. Över 50 procent av alla de barn som växer upp under sådana förhållanden klarar sig bra i vuxenlivet och detta måste ju då betyda att barnen kan klara att bryta föräldrarnas mönster.

Vilka barn är det då som skulle kunna klara av att bryta föräldrarnas mönster? De motståndskraftiga barnen sägs vara starka och hitta egna vägar att gå trots de svåra uppväxtförhållandena, men vad motståndskraften får för konsekvenser råder det delade meningar om och vad motståndskraft egentligen innebär. Vissa säger att ett motståndskraftigt barn är socialt och klarar sig tack vare att de har ett stort socialt nätverk. Andra säger ett motståndskraftigt barn är starka i vissa situationer, men att det får konsekvenser på andra förmågor som att skapa fungerande relationer som vuxen. Är det bara en positiv förmåga att se förbi och inte ta åt sig eller är det något som får negativa konsekvenser? Handlar det egentligen om en latent sårbarhet som Klefbeck och Ogden (2003) beskriver, att barndomen kommer ifatt barnet i vuxen ålder genom att de får svårt för att till exempel visa empati och knyta varaktiga kontakter?

Barnen har ett stort behov av att få prata om sina upplevelser. Både litteraturen och intervjupersonerna betonar vikten av betydelsefulla vuxna och att barnen har någon de kan vända sig till, som de känner tillit till och som kan lyssna på dem. Det är bra om barnet kan få

prata om sina upplevelser i en tidig ålder, men även i vuxen ålder kan en person reparera en del av den skadan barndomen faktiskt orsakat genom att få prata med någon. I litteraturen talas det mycket om professionella kontakter genom barngrupper, anhöriggrupper och socialtjänst med mera, men samtidigt säger intervjupersonerna att det inte alltid måste vara en professionell person som lyssnar utan det skulle lika gärna kunna vara en vän, granne eller sambo. Huvudsaken är att det finns någon som lyssnar.

Vi har tyckt att uppsatsarbetet har varit mycket intressant och vi har fått mycket ny och användbar kunskap kring barn i missbruksmiljöer. Ambitionen var att ställa litteraturen i relation till den information vi fått genom våra intervjuer. Detta visade sig vara svårare än vi trott då vi hoppats på att hitta skiljaktigheter mellan forskning och praktik. Mycket av den informationen vi fått från våra intervjupersoner har bara bekräftat den information vi funnit i litteraturen. Intervjupersonerna hänvisar inte till forskning men lyfter ändå fram de viktiga aspekter som litteraturen diskuterar när det gäller barn till alkoholmissbrukare. Det hade varit intressant att hitta några tydliga diskrepanser mellan teori och praktik, samtidigt stärker samstämmigheten mellan teori och praktik betydelsen av det sociala nätverket för att barnen i dessa miljöer ska klara sig.

7. KÄLLFÖRTECKNING

Apoteket (u.å) *Alkohol- Apotekets råd om alkohol och hur du behåller kontrollen*, faktagranskad av STAD-projektet vid Karolinska institutet i Stockholm.

Abrahamsen, Gerd (1999), *Det nödvändiga samspelet*, Studentlitteratur: Lund

Alborn, Sven-Eric (1997), "Psykosocialt perspektiv" i Leissner, Tom. red.,: *Alkohol. Ett psykosocialt, beteende- och samhällsvetenskapligt perspektiv*. Studentlitteratur: Lund

Arnell, Ami & Ekblom, Inger (1996) *När mamma eller pappa dricker- en handbok om att arbeta i grupp med barn till alkoholister*, Rädda barnen: Stockholm

Bengtsson, Anna-Bodil & Gavelin, Ingegerd (2004), *Familjer och missbruk. Om glömda barn och glömda föräldrar*, Books-on-Demand: Visby

Cohen, Elsie, red. (1997), *Barn och alkohol*, Sober Förlags AB:Malmö

Christensen, Else (1993), Barndom i en familj med missbruksproblem, i SoS rapport 1993:18 (1993) *Barn till alkoholmissbrukare* Socialstyrelsen: Stockholm

Christensen, Rita (1997a), "Grupper som berörs av missbruk" i Leissner, Tom. red.,: *Alkohol. Ett psykosocialt, beteende- och samhällsvetenskapligt perspektiv*. Studentlitteratur: Lund

Christensen, Rita (1997b), "Socialtjänstens arbete med missbrukare" i Leissner, Tom. red.,: *Alkohol. Ett psykosocialt, beteende- och samhällsvetenskapligt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur

Fahlke, Claudia (1997), "Psykiologiskt perspektiv" i Leissner, Tom. red.,: *Alkohol. Ett psykosocialt, beteende- och samhällsvetenskapligt perspektiv*. Studentlitteratur: Lund

Hindberg, Barbro (1999), *När omsorgen sviktar. Om barns utsatthet och samhällets ansvar*. Rädda Barnen: Stockholm

Hindberg, Barbro (2001) *När omsorgen sviktar. Om barns utsatthet och samhällets ansvar*. Rädda Barnen: Stockholm

Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn (1997), *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Studentlitteratur: Lund

Howe, David (1995), *Attachment Theory for Social Work Practice*, Macmillan: Basingstoke

Klefbeck, Johan & Ogden, Terje (2003), *Barn och nätverk. Ekologiskt perspektiv på barns utveckling och nätverksterapeutiska metoder i behandlingsarbete med barn*. Liber AB: Stockholm

Kärnekull-Jakobsson, Inger (1997) Att arbeta med barn till alkoholberoende, i Cohen, Elsie, red. (1997), *Barn och alkohol*, Sober Förlags AB:Malmö

Lindstein, Thomas (2004) Lyft fram barnperspektivet, i Johansson, Katharina (2004), *Om barnen i missbrukets skugga, vad kan du göra i din hemkommun?* Alkoholkommittén: Stockholm

Mortensen, Olav (1995), Barns reaktioner på föräldrarnas missbruk, i Hansen A, Frid, red. (1995), *Barn i familjer med missbruksproblem*, Studentlitteratur: Lund

Patel, Runar & Davidson, Bo (1994), *Forskningsmetodikens grunder. Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Studentlitteratur: Lund

Schjødt, Borrik & Egeland, Aage (1994), *Från systemteori till familjeterapi*. Studentlitteratur: Lund

SOS-rapport 1993:18 (1993), *Barn till alkoholmissbrukare*, Socialstyrelsen: Stockholm

UD-info (2003) *Mänskliga rättigheter. Konventionen om barnets rättigheter*. Regeringskansliet: Stockholm

Hej!

Tack för att ni ställer upp och medverkar i våra intervjuer kring barn som växer upp i familjer med alkoholmissbruk.

Vi är två elever från socialhögskolan i Lund (läser på campus i Helsingborg) och går nu vår sjätte termin av sju på socionomutbildningen. Den här terminen har vi inom valbar kurs valt att läsa om missbruk och de sista 10p är vår c-uppsats. Vi har i vår uppsats valt att inrikta oss på nätverkets betydelse för barn som växer upp i familjer med alkoholmissbruk men kommer också skriva om barnens förmåga att utveckla överlevnadsstrategier och försöka få en uppfattning kring hur det kommer sig att vissa barn klarar sig bättre än andra, trots att de har växt upp i liknande miljöer.

För att få en inblick i verkligheten har vi valt att intervju personer som kommer i kontakt med dessa barn inom olika gruppverksamheter. Det är här Ni kommer in. Vi kommer ha intervjuer i Halmstad, Laholm, Helsingborg och Landskrona. Under intervjuerna kommer vi att använda oss av en bandspelare. Detta är endast till för att vi ska kunna koncentrera oss på det ni säger och i efterhand kunna skriva ut intervjuerna så vi vet att vi uppfattat saker på ett korrekt sätt. Vi är också tacksamma om vi efter intervjuerna har möjlighet att ringa upp Er om det är något som sagts under intervjuerna som vi inte har förstått.

Vi bifogar här en intervjuguide som vi har planerat att utgå ifrån. Vi kommer inte strikt hålla oss till intervjuguiden utan den kommer mest att fungera som ett instrument för oss för att vi inte ska glömma något grundläggande. Titta gärna igenom intervjuguiden innan intervjun så kan ni kanske få en bättre uppfattning av vad det är vi behöver få svar på under intervjun.

Självklart kommer Ni även att få en egen kopia av uppsatsen när den är färdig!

Har Ni frågor kan ni kontakta Ingela Jansson på telefonnummer: 070-2626023 eller jansson_ingela@telia.com

Tack på förhand!
Åsa Malmborg
Ingela Jansson

Intervju guide

– Nätverkets betydelse för barn som växer upp i familjer med alkoholmissbruk.

Föräldrarollen

Alkoholens påverkan

Föräldrarförmåga

Omsorgsförmåga- brister föräldrarna i omsorgen om barnet/barnen, i så fall på vilket sätt?

Kan föräldrarna tillgodose barnets behov trots missbruksproblematiken?

Familjen

Familjehemligheten – skamkänslor och skuld, får inte berätta.

Hur påverkas barnet utifrån kön, placering i syskonskaran mm?

Socialt nätverk

Vilka nätverk finns kring barnen?

Hur viktigt är det sociala nätverket?

På vilket sätt påverkar det sociala nätverket, positivt och negativt?

Hur arbetar socialtjänsten kring med dessa barn och familjer?

Skola och barnomsorg – utbildning?

Anmälningar?

Barnets utveckling och beteende

Olika mönster i barns beteende?

Känslomässiga uttryck – Vilket/vilka beteenden är vanliga?

Barn är beroende av föräldrar – hur kan dessa kompenseras med anda?

Riskutsatta barn

Vilka risker finns?

Hur bedöms?

Vad görs?

Klarar sig?

Motståndskraftiga barn

Hur påverkar det dem?

Faktorer som kan hjälpa?

Förskjuts ”påverkan” till senare i livet?

Överlevnadsstrategier

Roller – tar barnet på sig roller?

Hur uttrycks de?

Andra strategier barnen använder för att hantera sin situation?

Behandling och hjälp

Hur hjälper ni dessa barn?

Har ni någon speciell teori eller modell som ni arbetar utifrån? Iså fall varför just denna?

Hur utvärderar ni behandlingen ur ett långsiktigt perspektiv?

Vad behöver barnen för hjälp från andra instanser?